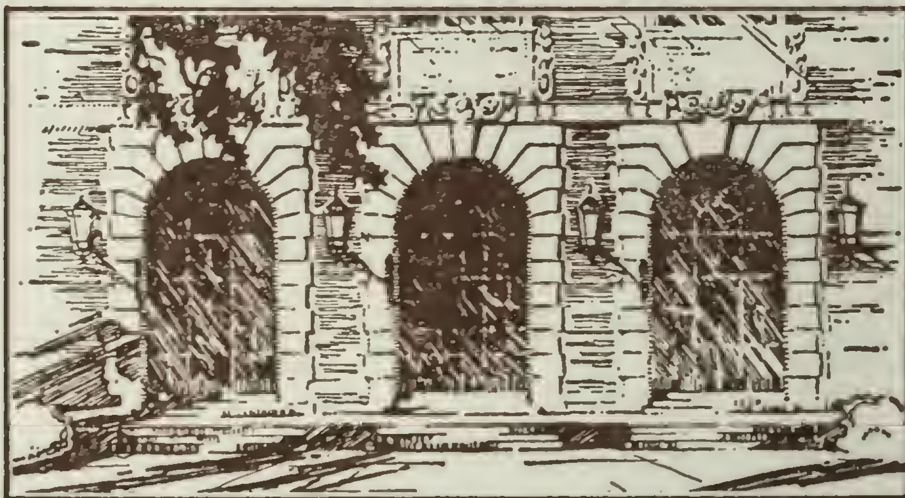

БІБЛІОТЕКА
„Українського Слова"

Ч. 15

С. Томашівський

Під колесами історії

Нариси і статті

Bibliothek des „Ukrainske Slowo", Nr. 15
Unter den Rädern der Geschichte
von S. Tomaschiwsky

The Ucrainian Word Library, Nr. 15
Under the wheels of History
by S. Tomaschiwsky

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово"
В БЕРЛІНІ

Спільне видання „Українського Слова“ й „Української Народньої Бібліотеки“:

Струни. Антолоґія української поезії від найдавніщих до нинішних часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьома ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи.

Том I. Від найдавніщих часів до Івана Франка. Стор. VIII+248, вел. 8⁰.

Том II. Від Франка до найновіщих часів. Стор. VIII+240, вел. 8⁰.

БІБЛІОТЕКА
„Українського Слова“

Ч. 15

С. Томашівський

Під колесами історії

Нариси і статті

Берлін 1922

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін.

Передмова.

Протягом моєї участи в редакції „Українського Слова“, з жовтня 1921 по март 1922, появилося у тому часописі біля сімох-десятків більших причинків на сучасні політичні теми, зразу переважно українські, згодом міжнародні. Звичайно, більшість їх мала т. ск. злободенний характер, одначе доволі було й таких, які виходячи з подій дня спинялися на означених типових проявах сучасного нам національного і міжнародного життя, та які без коментарів можуть бути читані ще довший час. Оце зпоміж цих останніх я вибрав 16 статтей і, не зміняючи їх основи і змісту, подаю щераз українському громадянству під увагу.

Чому я для цеї збірки вибрав такий а не инший матеріял, це не важно, зате я обовязаний, здається, сказати тут кілька слів про один тон, який всупереч мойому бажанню дзвенить мало не в усіх статтях і який уже в самому наголовку знайшов свій вислів, — тон песимізму.

Господи, якто хотілось би мені бути бадьорим оптимістом і, як колись бувало, ударяти в струну політичної самопевности, громадської непомильности і неминучости близької перемоги! Та щож, продовж вісьмох років наш національно-політичний світогляд потерпів стілько важких ударів, стілько його основ виявилося повітряними привидами, „доґми“ мріями і надії самодурством, що мені годі скривати це як від самого себе так і від громадянства. Бо, на мій погляд, самопізнання і само-

признання то передумова самопоправи, а без цеї останньої — ми пропадемо.

Я боюся одначе, що наше громадянство, з окрема та його частина, в якої руках опинився політичний провід та органи прилюдної думки, все ще мають инший погляд на сучасний момент і пливуть тими самими руслами, на тих самих суднах, під тими самими знаками і з тими самими кличами, що й чотири і вісім років тому назад, немов усе те, що сьогодні діється на українських землях, сталося по їхній програмі і було ними передбачене... І признаюся, мене менше бентежить сьогоднішня руїна, а більше те, що всі дотеперішні катастрофи, моральні і матеріяльні, які безупинно сиплються на наш нарід, не вирвали нас із політичного сомнабулізму й жаху перед дійсностю.

Коли мої статті друкувалися в „Українському Слові", я одержував з одного боку устні й письменні признання, із другого — до мене доходив відгомін люті і мстивости деяких „ображених" (з яких ніхто одначе не мав відваги стати до відкритої чесної полєміки!), та ніщо мене так глибоко не вражало як докори з боку деяких, здається прихильних мені людей, за оголошування або пригадку певних історичних фактів, бо цим — мовляв — я можу на розвалинах ілюзій посіяти зневіру... А я був такий скупий у відкриванню фактів!

І якже, в таких обставинах, не бути песимістом?

Оця збірка присвячується жертвам української політики.

Берлін, 15. V. 1922.

Чи єсть українська національна ідея?

Автор, який на чолі своєї статті кладе такий запит, не хоче очевидно скривати деяких сумнівів щодо відповіди на нього; тому й я приготований на це, що одна частина читачів виявить певне здивування, инша може й соблазниться у почуваннях своєї національної релігії, бож сумніви у святих правдах — це гріх проти святого духа . . . Та я певен у цьому, що поважна частина читачів прийме инакше мою відвагу — почати розмову про моральну основу українського національного життя — та що та розмова не буде монологом.

Коли зійдеться гурток українських інтелігентів, попробуйте звернути розмову на поставлене вище питання, або ще краще запитайте кожного з присутніх, як він означає (дефінює) українську національну ідею — а побачите, скілько збентеження вкинете ви у товариство та які неоднакові й часто дивовижні відповіді одержите на ваш дослід. Пригадую собі, одного разу, чужинець збив, як

кажуть, зовсім із толку українського дипломата, який дуже енерґійно домагався здійснення прав української нації, звичайним собі запитом, чому він (себ-то український дипломат) називає українське племя „нацією"? Я не бажав би собі, цим разом, зводити дискусії на такий дуже ризикований шлях і тому обмежуюся тільки до питання про те, чи ми, Українці, маємо одну спільну національну ідею — оцю необхідну передумову, щоби бути справжньою нацією.

Поставити питання — значить часами відповісти на нього; так і тут до деякого ступня. Про одну спільну національну ідею у нас зараз і мови нема. Щотільки недавно появилася брошура одного з українських ідеолоґів про основи національної політики, а в ній читаємо виразно, що авторові (Д. Донцову) самому тільки повелося віднайти давно страчену з очей українську національну ідею, якій імя: відвічна і безупинна, всіма можливими способами ведена і всякою ціною оплачувана боротьба з Московщиною. У слід за цим виходить ясно, що політика Петлюри-Василька — це воплощення одиноко правдивої і спасительної української національної ідеї . . . Та разом із цим візьміть цілу низку політичних письменників із Галичини і побачите, що є тільки одна правдива національна ідея — невга-

мована боротьба з Польщею. Спитайте знов у проф. Грушевського і тов., а довідаєтеся, що мета українського народу: боротися проти всіх і вся, доки на острові Айтутаки, в полумі світової соціяльної революції, не пропаде останній слід капіталізму. Ну і котраж з цих ідей правдива, дійсно національна?

Не в таких неґативних формах треба глядіти її — скажете може — а в позитивних змаганнях до української державности; цей же клич вписаний на всіх проґрамах усіх українських партій, ґруп, гуртів і гурточків. Правда, боротьба за українську державу стала модною фразою і без неї сьогодні українському політикові сталоб так само ніяково, як показатися межи людей . . . без краватки; одначе — як у нас розуміється державність? Як би у нас справді було таке саме розуміння держави, як у світі, то неможливо булоб подумати собі таке божевілля, яке у нас скоїлось під кінець 1918. р., коли соборна Україна з реготом безумного розторощувала свою правдиву, велику й засібну державу; у моменті, коли у всіх тямущих Українців повинна була бути тільки одна думка, одна ціль, один ідеал: захистити істнуючу державність, якою доля була наділила нас у виїмкових обставинах. Сьогодні, цей і той ,,батько" народу, кочуючий по руїнах колишнього кипучого,

національного, господарського і культурного життя, або тілько й іздалека, на вигнанні, тужачи до цих руїн, марить: один про власну державну орду на Диких Полях, з ласки уцареного Татарина: другий — про бердичівську річпосполиту з надання польського шляхтича: третій — про чорногорську республіку, з всемогутньої волі одного уельського адвоката . . .

Як бачите, то навіть і земля, ця продовж тисячиліття кровю і потом розмита земля, не грає особливої ролі в цих недоносках, яким у нас придають, не знати чому, назву національної ідеї. Окрім одних монархістів-гетьманців, всі инші українські партії збулись, з холодною розвагою бізнесменів, усеї Західної України, не кажучи вже про Бесарабію і Крим; Галичанеж, які три роки тому летіли у пропасть і всю країну туди тягли в імя єдиної, неподільної і соборної України, сьогодні поділені: одні відреклись не тілько соборної, а й цих українських земель, які разом із Галичиною ділять одну важку долю: а другі — инші служать досі в ролі лакеїв і камльотів у тих, що торгували їх рідною землею. Одним словом — поняття України мало має спільного з ґеоґрафією, а ще менш з ґеополітикою. В таких обставинах не дивно, що ідея народу як людности в наших ідеолоґіях дуже мрачна: в одних

Українець тільно той, хто лівіший есдеків, без огляду на расу і мову; у інших тільно греко-католик має право бути членом нації і т. и. Про історичний елемент в тих ідеолоґіях нема що й говорити. Національні ідеолоґії, про які тут мова, не то не історичні, вони всі просто антиісторичні.

Зібравши все вище сказане в одно, приходимо до висновку, що це licentia poëtica, коли хто говорить про якусь одну національну ідею, спільну всім Українцям; такої нема досі, а це що під імям таких ідей (так! неодної, а цілої низки ідей) кружляє у нас і виставляється на показ чи продаж між чужинцями, не має найосновніших вимог стати такою всіх обнімаючою національною ідеєю: це тільно фраґменти ріжних політичних, соціяльних, гуртнових, а часто лише особистих проґрам та аґітаційного баґажу.

12. X. 1921.

Нація без університету.

Оповістка „Українського Слова“ про відкриття українських вільних університетських курсів у Празі викликала у мене деякі думки, якими оце хочу поділитися з читачами.

Сорокміліонна нація, яка домагається свойого місця серед культурних, вільних державних народів, не має в сучаснім моменті ані одного університету, взагалі ані одної високої школи! Це один із найвидніших дорібків трьохлітньої боротьби за... за те, що мало бути ліпше від того, що було раніш. А що було 1918. р.? На Наддніпрянщині були, серед рою шкіл усякого типу, три чисто українські університети; українізація трьох російських була тільки питанням тактики й часу; в Галичині був суроґат національного університету у формі десятка університетських катедр у Львові; в Чернівцях також пара таких катедр. До цього — академія наук, наукові товариства, живий видавничий рух і т. п. Ми могли сміло і повні надії глядіти в

будуччину. Гетьман Скоропадський матиме, на суді історії, найкращих оборонців в особах Української Школи і Науки; гробокопателі Гетьманщини були натомість гробокопателями української культури, і в цьому характері стануть вони перед лицем тогож суду.

Сьогодні культурна руїна на Україні дорівнює політичній, суспільній і господарській: ні, куди перевисшає ці! Бо політична чи господарська відбудова може доконатися протягом кількох років, натомість страти культурних дібр не поверне нам ніхто. На Наддніпрянщині всі університети позникали, а те, що ще може цею назвою написується, не має в дійсности нічого спільного з університетською наукою; у Галичині українські університетські катедри зійшли на нелєґальні покутні виклади, саме недавно закриті польськими властями; в Чернівцях і слід української науки загинув. Зате минулої зими уладжено було у Відні т. зв. Вільний Український Університет, себ-то серію несистематичних і не зовсім кваліфікованих викладів на ріжні наукові теми; цьогож року той же сам вільний університет перемандрував у Прагу; де він даватиме гостинні виступи через рік — трудно вгадати.

Я не бачив віденських курсів (очевидці кажуть, що він закінчився малим

успіхом), та завсіди дивувався, чому його уряджено у Відні. Чом не в Ужгороді або Мункачі? Чом не в Нім. Ябліннім або в Йозефові для українських інтернованих? Чи тут чи там, а був би він дуже на місці, серед відповідного національного елєменту, і приніс би позитивні культурні плоди.

Не вдалося з цими курсами у Відні, де молодь має добрий і великий німецький університет, то керманичі перенесли його, цим разом, у Прагу, де є аж два університети — чеський і німецький. Числять очевидно на добровільних слухачів, які окрім своїх обовязкових викладів на тамошніх університетах будуть вчащати ще й на українські. Певно, чимало так і робитиме мабуть, коли українські курси притягатимуть їх або захоплюючою темою, або чаруючою формою; колиж того не буде, то ледви...

Не знаю, скілько коштуватимуть пражські курси. Як що хоч 12 доцентів працюватиме хоч 2 місяці, то справа не обійдеться менше 100.000 чеських корон. Кілько то буде на польські марки або гривні? Очевидно міліони. Як би я так мав нещастя бути запитаний орґанізаторами курсів про мою думку, то я був би порадив як вище: Ужгород, Йозефів тощо: колиб панове професори не хотіли

знижатися до такої ролі провінціяльних доцентів, то я мав би альтернативний плян: 1) Розділіть ці гроші межи 5 до 7 талановитих і солідних студентів і веліть їм учитися на університетських доцентів, писати і друкувати наукові праці, габілітуватися і т. д. Дійсно, де наш учений нарибок? Хто ним журиться і його підпомагає? Я принаймні не чув і не читав ні-про-що подібного. 2) Коли це не подобається, то вжийте цих фондів на видання наукових праць тих українських професорів, які сидячи без студентів і лекцій понаписували гори нових студій і не мають де і за що видати їх друком. Бож це ненормально, що тов. „Просвіта" у Львові, замість книжочок про пасічництво, видає такі par exellence наукові книжки, як знаменита історія української літератури М. Возняка.

Повертаю ще раз до справи виховання учених кандитатів. У нас стілько намножилося закордонних „дипломатичних" місій. Чи подбав хто з урядів або університетських кураторів, щоби приділяти до них періодично таких молодих людей, які мають кваліфікації на будучих університетських доцентів, та цим способом уможливити їм продовження студій, пізнання світа, мов, і — колись може — покористуватися ними й дипломатично? Я боюся, що оця думка появляється на

цьому місці вперве, в цілій своїй непорочности.

Сорокміліонний народ без університету... Та чи Українцям справді потрібні університети? Як би наша інтеліґенція справді потрібувала їх, то булаб цінила їх, а цінячи булаб шанувала, та не руйнувала їх основи — української державности, як це зробила при кінці 1918. р. в імя гасла: „все, або ніщо". О, довга буде покута за цей національний злочин! А Галичанам, щоби не думали, що вони не причасні в цьому і що вся вина по боці національного ворога, хочу пригадати (ролю „Січових Стрільців" у Наддніпрянщині полишаю на боці) ще один забутий факт. Галичанам також доля давала власний національний університет, та вони відкинули його, свідомо і з розмислом. В 1912. р. австрійський уряд пропонував Українцям провізоричну самостійну академію з усіми правами університету, та галицькі політичні провідники, а ще більше університетські професори (між ними й орґанізатори теперішніх мандрівних курсів) рішучо відкинули проєкт в імя гасла „все, або ніщо".

І мають ніщо.

16. X. 1921

Упадок московської державної думки.

Горстка російських конспіраторів, вихованих на безплодній міжнародній доктрині, перевезена 1917. р. в Росію контрабандою в запломбованих возах, доказала неймовірного чуда. Вони заволоділи величезною світовою імперією, одною з найбільших, які знає історія, й удержались вже чотирі роки при власти, не вважаючи на те, що їхній режім завернув шосту частину землі, культурно й економічно, кілька століть у зад. Над цею загадкою хтож не ломить собі голови? Я певен, що й найчервоніший німецький або анґлійський комуніст завдає собі або довіреним товаришам теж питання: „Як це можливо? Цеж проти всякої методи і рації!“ Він же добре знає, що фраза ex oriente lux, для політичних і соціяльних питань, може „брати“ тілько некритичних дурнів.

Вузонькі межі часописної статті не позволяють мені аналізувати цього, з по-

літично-історичного боку незвичайно інтересного питання, та нехай мені буде вільно, сьогодні, спрямувати увагу читачів на одну прояву цеї безмірної траґедії, якій імя: Ленін і тов., — прояву, яка хоч в обмеженій частині поясню́є ґенезу і зміст цеї траґедії. Маю на думці бувшу російську інтеліґенцію, чи може краще — аристократію.

Деґенерація цеї будь-що-будь колись високоталановитої верстви була видна ще до революції, та у ній і після неї це виродження перейшло всяку уяву. Вся мартова революція, вся керенщина, із Львовими, Мілюковими, Савінковими, із усіми кадетами і есерами, показується сторонньому дослідникові як один великий дім божевільних. Та чи самі тілько активні політики такі?

Оце недавно появилася книжка „Царство Антихриста“ — збірка статтей Д. Мережковського, Д. Философова, В. Злобина й З. Гипіус на злободневні теми останніх часів. Імена, як бачимо, дуже поважні, перше з них навіть із світовою славою визначного письменника-поета. Недавно-що читали ми також розмову котрогось із европейських журналістів з М. Горьким, який мав повеличатися перед світом, що ненавидить 85 % руського народу — селянства, бо воно не любить теперішніх червоних царів; кого Горький

любить, окрім Леніна, не виходило ясно з тої розмови. Та тепер Мережковський і тов. подбали про артистичну симетрію. „Царство Антихриста“, написане протягом останнього року в Польщі, так і палає пристрастною, можнаб сказати — червоною ненавистю до Леніна, його прихильників, слуг, усіх установ і діл; одначе читач даремно глядатиме у цих вигуках чогось позитивного, прояви любови, цеї головної творчої сили...

Вибачайте, Мережковський і тов. також не без кохання, і саме нещасного — без обопільности. Вони закохалися у Польщу, чимало гимнів і сонетів воспіли в її честь і на славу її краси, а в передмові до збірника цих поезій читаємо слезоточиву елеґію на недостачу взаїмности коханки: „Это моя обманутая вѣра въ Польшу.“ Зрадлива коханка не слухала намови Мережковського, що визволена від большевиків „Россія не стала бы торговаться съ нею“ та що „русскій народъ давно понялъ, что лучше имѣть малую территорію, чѣмъ никакой“, тілько заключила мир із большевиками за ціну таких нужденно маленьких земель, які одержала в Ризі. Таж Мережковський і тов. булиб їй дали в двоє і троє стілько, по Дніпро, а може і по Волгу. „Россія-свиня“ (цеж bon mot самого автора „Леонардо да Вінчі“ з часів, коли про

революцію і Леніна й чутки не було) велика, то й є із чого різати!

Я ставлю Мережковського, як поета, вище Горького, та як громадянина геть нище. Коли Горький діждався логічних і неминучих наслідків своєї письменської діяльности, здійснення своїх ідей, признався до свого рідного потомства і остав йому вірний; Мережковський натомість удає, що він не батько своїм дітям, та дає половину царства, щоби тільки хто спас його від них. З подібних мотивів я особисто волю Жида Троцького, як руського дворянина Бурцева. Хто з російських публіцистів підкопав більше російську державу, як теперішній видавець „Общего Дѣла“? Натомість Троцький будь-що-будь сьогодні заступає цю державну ідею далеко краще Керенського, Савінкова і всіх, імже ність числа.

Мені приходять нераз на думку погляди ріжних сторонніх чужинців про сучасну Московщину: большевики удержуються там не завдяки своїм абсолютним цінностям (вони їх не мають), тільки тому, що це одинокий тамошній елємент здібний до державного урудування: з моментом, коли появиться нова державнотворча сила, большевизм пропаде, як віск од лиця огня.

Та чи ця сила появиться скоро? Про те, щоби вона не виросла у самій Москов-

щині, добре дбають її теперішні володарі; на еміґраціїж, де перед ведуть Мережковські, Бурцеви і т. п., справа дуже безнадійна. Якщо відродження східної Европи не виросте із кісток Олегів, Володимирів і Ярославів — і старої Київської Руси — то спілка з обмеженою порукою, заснована і підписана в Ризі, має перед собою поважну будуччину.

23. X 1921

Петлюра.

Політичний некролоґ.

Після трьохлітньої неулічимої недуги перейшов на той бік політичного істнування — Симон Петлюра, „головний отаман УНР.“ Умовою з сов. Росією від 7. ц. м. Польща зобовязалася перевести в діло те, що в загальній формі накладав на неї рижський трактат — усунути поза межі держави низку осіб нелюбих сов. урядові, між ними й С. Петлюру.

В деяких українських часописах ведеться суперечка про те, де саме зараз перебуває „головний отаман“: в Польщі, в Румунії чи у Франції? Без сумніву, він і його протектори мусять мати певні причини берегти цього incognito, і ми не відчуваємо ні бажання, ні потреби відгадувати цю образкову загадку, яка підписана: „Де тут скривається Петлюра“? Його фізичне місце пробування нам і байдуже; зате немає найменшого сумніву, де його політичний живот: — на тому боці Стикса. Згадана в горі польсько-російська умова — це вже тільки формальний

епілог того видовища, яке носить назву „Петлюрівщини“.

Писати історію цієї сумної доби — сьогодні ще за рано; та посмертно-політична згадка таки належиться її головному героєві. Я не мав чести бути блище знайомим із ним. Яких двацять літ тому назад, стрінувся я з ним на одних громадських сходинах, так коротенько, що й лиця його не затямив. Все це може свідчити про повну відсутність усяких особистих або партійних мотивів у цих моїх замітках, та дає мені деяке право приготовити, хоч частинно, складну працю будущого українського Плютарха.

I.

Як індивідуальність — він людина убога. Освітою — звісний у старій Росії тип семинариста, якому прийшлося глядати хліба поза церквою. Після малозначної спроби на науково-історичнім полі, він став професійним канцеляристом, забігаючи т. ск. від свята в журналістику, без якого небудь значнішого успіху. Його раніші статті, пізніші промови, маніфести, дипломатичні накази і т. ин. вражають, окрім вузонької освіти, ще й убогістю думки та примітивностю форми. Одинокий голосний виступ

його на письменницькому поприщі — то його становище в „Украинской Жизни“, з приводу вибуху світової війни. Там станув він всеціло на російськім державнім становищі та — під оплєски московських націоналістів усякої масти, від Меньшикова й Мілюкова до Алексинського й Бурцева — заявив: „Українці сповнять чесно свій обовязок супроти держави!“ В цьомуж дусі „У. Ж.“ велася до кінця, відсуджуючи від чести й віри всі ті українські кола, які орієнтувалися по иншій політичній лінії.

Нагорода не минула його. Він заняв добру посаду у воєнно-гуманітарній орґанізації Земського Союза, при армії юго-западного фронту. На цьому становищі мав він нагоду увійти в контакт із військом, і це була його одинока кваліфікація, щоб одержати з рук Центральної Ради секретаріят по військовим справам та щоб відкрити у собі притаєне досі звання на ґенераліссімуса всіх воєнних сил України. Тут очевидно треба й глядати психолоґічного пояснення гетьманської (чи, як опісля з тактичних мотивів прийшлося назвати — отаманської) амбіції Петлюри.

Насуваються на думку історичні постаті ріжних „революційних“ полководців: Вільгельма Оранського, Хмельницького, Кромвеля, Наполєона... — всі

справжні вояки по професії; Вашинґтон, Ґарібальді, Пілсудський . . . — вояки дилетанти, які одначе мали за собою серіозну школу военної практики. Щож дало Петлюрі моральне право посягти по найвищу військову владу? Чом українське громадянство задовольняло цю амбіцію та цілі чотири роки бачило в Петлюрі олицетвореного ґенія узброеної України? Відповідь на ці й їм подібні запити хіба у сфері психопатолоґічних загадок. Бож за весь час свойого начальства не виявив він найменших признак справжнього вояцького духа, військової орґанізаційної здібности, не згадуючи навіть про який небудь стратеґічний талант, або хоч би деякі прикмети военної тактики. Навпаки, всі обєктивні свідоцтва про мілітарну діяльність Петлюри стверджують однодушно повну ділову нікчемність головного отамана, теоретичну некваліфікованість і практичну нездарність. Під таким проводом не могло бути жадної армії у справжнім розумінню цього слова, хіба тілько більш або менш лихо узброєні банди, без проводу й дисціпліни. Скілько-то всякого военного добра опинилося було в руках Петлюри у грудні 1918! Европу можна було ним завоювати; та що з цього остало? Ось вам одна з головних причин сьогоднішнього становища України.

II.

Коли з вибухом мартівської революції антанта підняла всі можливі зусилля, щоб не тільки удержати Росію у війні, а ще збільшити її воєнну енерґію проти центральних держав, тоді Петлюра (можливо ще в характері урядника Земського Союза, та в кожному разі в характері українського ґенерального секретаря для воєнних справ) увійшов у якийсь контакт із другорядними французькими аґентами, які не жаліли ні заходів, ні грошей, щоби піддержати зломаного воєнного духа, та оставав в інтимних зносинах із ними. У звязку з цим він розвинув горячкову пропаґанду, щоб український народ воював безпощадно до загину за „цивілізацію", себ-то за Францію, Вільсона, Бразилію, Китай, Костарику, Ліберію і їм подібні високо-культурні цінности. В цій політичній службі мабуть прийшов до самосвідомости ще инший утаєний доси талант Петлюри: він почув себе здібним до ролі Кавура, Бісмарка тощо...

Та прийшов момент, коли Центральна Рада рішилася — поруч московських большевиків — піти на переговори з центральними державами й заключила берестейський мир. Тоді Петлюра, згідно з волею своїх патронів, уступив із уряду.

та ждучи остаточної перемоги „цивілізації“, почав творити те, що приходиться назвати петлюрівською леґендою серед народу. Без цеї леґенди повстання проти Гетьмана булоб певно не вдалося. Для темних мас — основа кожної леґенди ірраціональна, чим більше романтизму в ній, тим краще для тих, що її сіють; натомість інтеліґенція, без якої жадний політичний рух неможливий, потрібує бачити якийсь позитивний скелет у цій леґенді.

Такий кістяк складений був дуже швидко; ним заопікувався Український Національний Союз з Винниченком на чолі: „Антанта — мовляв — визнала вже у принципі державну самостійність України; що це не сталося досі по всій формі, цьому винні: берестейський мир, Німці і Гетьман. Якщо скинемо цього, проженемо тих та подремо берестейський трактат (знаєте, що йому закидувано? Це, що він не анектує, разом із Холмщиною, ще й Галичини, Буковини й Угорської Руси!), тоді до всяких соціяльно-демократичних благ антанта додасть нам одну соборну самостійну Україну, від Тиси по Кубань (reservatio mentalis: з Петлюрою і Винниченком в ролі диктаторів).“ Така-то леґенда, в якій не було ні зерна правди, була поширювана 1918. р. з усією безсоромностю демаґоґії.

На часи цеї підпольної діяльности паде й ідейна метаморфоза Петлюри: обовязок супроти матері-Росії замінив він обовязком супроти неньки-України та виринув, як представник безоглядного українського сепаратизму й невгамованої ненависти до Росії. Я не беруся розшукувати психолоґічних мотивів цієї переміни, можу тілько вказати факт, що ця еволюція сходиться докладно зі становищем Франції до большевицької Росії (запамятайте собі: до большевицької тілько!).

* * *

Леґенда й інтриґа працювали, як знаємо, енерґійно. Політичні обставини склалися для неї корисно. Я думаю, що колиб кінець світовій війні був пів року пізніше, вся ця аґітація булаб скоро виявила своє правдиве обличчя й моральну стійність; брехня, як звісно, має короткі ноги. Та сталося инакше, на нещастя України та на вічну память по героях леґенди. Петлюра й тов. висадили у воздух молоду, по століттях щотілько воскреслу українську державність та кинули рідний край в божевільну, деструктивну анархію, якій покласти сякий-такий кінець прийшлося — о сороме! — московським большевикам. Обіцяні блага й ласки, знаємо в що перемінилися, та

мабуть не багато з тих Українців, які тоді зловилися були на леґенду, знає, що якраз антанта, разом із Францією, була противна українському повстанню 1918. р. й рішучо перестерігала його орґанізаторів проти цього кроку, бажаючи заховати покищо status quo з Гетьманом і Німцями (Німеччина навіть формально зобовязалася, умовами перемиря, не виводити своєї армії з України). Я не знаю, чи Петлюра здібний сьогодні уявити собі правдоподібний хід українського життя, і взагалі східно-европейських відносин, як би status quo був удержаний, та чи він може бачити ріжницю між тою можливістю і сьогоднішньою дійсністю на Україні; якщо так, то й годі продумати для нього більшої моральної кари.

III.

Східно-европейська політика Франції (бо з цілої антанти вона тілько одна мала й має якусь політику в цьому напрямі) після перемоги хиталася ще довший час; вона лічилася з ріжними можливостями та лише поволі і згодом обставини привели її до цього, щоб ототожнити свої політичні інтереси з польськими. На цьому полі Петлюра не йшов за своєю уявленою покровителькою; він радше біг

попереду неї. Все таки нема сумніву, що між французькою орієнтацією Петлюри з 1917—1918 і польською з 1919—1920 є очевидний орґанічний звязок. І якщо прогнаний сьогодні з Польщі, опиниться він завтра на французькій Рівієрі, щоб споживати у затишку panem bene merentium, то це буде просто, лоґічно і природно.

Загалом панує погляд, що польська орієнтація „головного отамана" почалася щотільки в зимі 1919—1920. Нічого більше фальшивого! В дійсности посередні звязки з Поляками сягають ще часів Гетьманщини, а прямі навязалися вже в січні 1919. р. Вже в травні 1919. р. прийшло до першого варшавського порозуміння, і вже тоді мировій конференції в Парижі була знана нова леґенда про те, що Польща буцім-то стала чемпіоном ідеї самоозначення українського народу. Варшавське порозуміння відновлювано правильно що четвертину року (останній раз 22. квітня 1920) і за кожним разом підписувано його розпаленим залізом на спині західного відлому української нації, а відносним копіям давано хід у дипломатичних колах антанти.

В кожному з цих документів зречення „УНР" і набутки Річипосполитої були означені дуже докладно і ясно; натомість надії першої й обіцянки другої дуже за-

гально і мрачно. Та воно й не могло бути инакше. Щож уявляв із себе Петлюра з осени 1919. р.? З утікача-комірника став політичним наймитом. Про моральний і національно-політичний бік цеї служби нема що й казати; з дипломатичного і міжнародно-правного становища беручи, були всі варшавські акти найдурніші у світі. Та Петлюра не бачив і не розумів цього; він навіть не відчував усеї смішности свойого становища — смішности, яка убиває...

Коли сьогодні Польща приневолена — за ціну великих здобутків у Ризі — виповісти найми Петлюрі, то — віримо дуже — робить це із щирим жалем. Не ізза вдячности для „союзника", а тому, що з остаточним упадком „головного отамана" Польща тратить політичне і моральне placet на володіння західно-українськими землями, — одиноке, яке досі встигла здобути у небольшевиків. У хвилі упадку советського режіму на сході це може мати не аби-яке політичне значіння. Значить — Петлюра справді дорогий Польщі.

* * *

Та обернім лице від воєнних і дипломатичних подвигів Петлюри до його діяльности по внутрішнім державнім будівниц-

тві. Режім Директорії перемінився скоро в диктатуру „головного отамана“, в якому видко пробудився й орґанізаційний ґеній на полі адміністрації й законодавства. Чи маю характеризувати те, чим обдарував він Україну? Він мав і має доволі панеґіристів, приятелів й оборонців, та я не пригадую собі ні одної стрічки, ні одного слова в похвалу внутрішнім порядкам УНР за останні 3 роки; навпаки, все те, що писано й говорено в цьому напрямі, дає образ якогось страшного сну з еґзотичної країни: сам голова — іґнорант, заздрий і без енерґії; міністри — шарлатани і . . .; про урядників — вже й не говорити; в „законодавстві“ (sit venia verbo) школярське доктринерство і жіноча непослідовність, глибоке й безнадійне незнання життя, його законів і потреб; в „адміністрації“ (знов даруйте за слово!) — в найкращім разі повна бездільність, поза цим — самоволя, терор і бандитизм; школа — не істнує цілком. Так без кінця. Гетьман Скоропадський полишив був Україну справді молоком і медом текучу, повну всякого матеріяльного і культурного добра, з наладженою адміністрацією і нормальними фінансами. Що сталося з цими цінностями? Де українське пишно розцвітаюче шкільництво і наука? Що сталося з міліярдами українського державного скарбу? Доволі

IV.

Щоб оцінити політика, по його дійсній вартости, на це маємо тілько одну міру, запитуючи: який був остаточний успіх його діяльности? Всі панеґіристи Петлюри дуже скромні у відповідях на це питання. „Розголос українського імені по світу“ — кажуть вони. Ах, як то хотілось би мені повести одного-другого з них у широкий світ і показати йому наглядно, чи і що цей світ говорить про Україну! До того, чи історія не переказала нам імення одної амбітної людини, яка за кожну ціну бажала бути голосною і таки добилася цього? Цим же, які всю вину за неповодження Петлюрівщини складатимуть на ворогів і обставини, треба пригадати стару мудрість державних мужів: не провокувати непотрібно ні ворогів, ні обставин, коли у грі доля цілої нації. Що більше, прихильники Петлюри не матимуть і того задовольнення, що їх герой траґічна фіґура. Тут же ані одної траґічної рисочки! Невдачник, який не умів зійти із сцени з драматичним ефектом та збереженням особистого достоїнства — не герой навіть для театру.

Це про самого Петлюру, та про „Петлюрівщину“? Історія знає чимало постатей, які самі по собі не були ґеніями, все таки стали дуже визначні

і заслужені, дякуючи тому, що вони придбали собі одну прикмету справжніх ґеніїв: бажання і вмілість добирати собі дорадників і співробітників зпоміж найкращих, талановитих і кваліфікованих земляків, а в разі потреби й чужинців. Хтож оточує себе тільки меншими від себе, панеґіристами, карієристами, інтриґантами і сикофантами, той дає безсумнівний доказ своєї нікчемности. А тепер покажіть мені цю сіль української землі й українського ума, яку „головний отаман“ заставив працювати побіч себе на становищах полководців, дипломатів, адміністраторів, орґанізаторів народньої освіти і т. п.! Це, що ви можете вказати — то одна велика cronique scandaleuse, та й тілько. Ні. Петлюра — це дуже маленька індивідуальність.

* * *

Тут дехто може замітити: твойому висновкові противиться неспірний факт широкої популярности, як не особи, то ймення „головного отамана“. На це скажу: популярність це не мірило громадянської стійности: навпаки історія знає дуже небагато визначних державних мужів, які були популярні за життя, натомість дуже багато таких, які здобули собі імя, місце і популярність тілько шляхом

непопулярности, часто ненависти з боку сучасних їм земляків; хто тілько трошечки знайомий з історією, мусить признати, що це останнє явище правилом, а перше виїмком, тому й шкода місця на притягання сюди всякому звісних зразків. Так, звичайно „вороги народу" стають опісля героями; натомість популярні божища товпи котяться швидко в низ забуття, як не чогось гіршого.

Релятивна популярність Петлюри пливе із двоякого джерела. Наперед, він пересічний тип сучасного українського інтеліґента, а широкому загалові така пересічність симпатична: плебейське імя, плебейські манєри, цинізм перемішаний з містичним жестом, мужицька витревалість, демаґоґічна амбіція — все це улегчує здобуття популярности. Дальше, він мабуть присвятив $^9/_{10}$ своєї особистої енерґії і величезну частину державного гроша на доцільне витворювання цеї популярности, шляхом непристойної прямо реклами. Очевидно, що цим шляхом увінчаний „український Ґарібальді" не може довго удержати громадянства, свойого і чужого, при хибнім погляді, що він має що небудь спільного з історичним Ґарібальді.

V.

Кінчу, полишаючи все инше (а цього дуже багато) майбутньому українському Плютархові. Мені здається, що одна з головних амбіцій Петлюри — стати історичною фіґурою. Добився він цього? Без сумніву. Будучий історик України не зможе перейти мовчки коло цієї постаті. Питання в цьому тілько, чи вона буде позитивна, чи неґативна. Це проблєма дуже серіозна. Не для особи Петлюри й не ізза неї. Тут — бути чи не бути українській нації?

Як сказано, „головний отаман УНР" — це певний тип сучасного українського інтеліґента. Коли цей тип удержиться у нас на далі, то Петлюра стане між національними героями нашої історії, таким як: Кормильчичі, Болоховці, Пушкарі, Ханенки, Гонти, Довбуші, Махни і т. ин., та разом із цим не буде української нації. Щоб вона була, чи радше — щоб вона витворилася, жила і розвивалася, задля цього тип Петлюрівця мусить зникнути із нашого громадянства; мусить повстати новий тип українського інтеліґента, антитеза Петлюрівця — тип, який набуде всі ці прикмети і цінности, якими дотеперішній відріжняється від представників справжніх культурних народів.

Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш еґоїзм — самопожертвуванню, наша самоволя — дисципліні, наше інтриґанство — особистій і громадській чесности, наше доктринерство — справжньому знанню народу і його життя, наша демаґоґічність — громадському вихованню, наш пайдократизм — пошані авторитету, наше фразерство — позитивній діяльности, наша поверховність — солідности, наш демократизм, радикалізм, соціялізм й анархізм, мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціяльних та господарських цінностей і розвоєвих законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтеліґента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить — перерождення мусить йти в парі з ревізією нашої історичної ґалєрії. Коли це станеться, то портрету Петлюри не буде ані в українськім Пантеоні, ані в самім історичнім музею заслужених для рідного краю Українців, хиба тільки в окремім зачиненім кабінеті з написом на дверях: „молоді вступ забороняється". Там показуватимуть зразки перебутих поганих національних хоріб українського народу.

25. X. 1921

Від утопії до дійсности.

Остання промова Леніна про банкротство практичного комуністичного господарства*) — це не перша проява тої крізи, яку зараз переживає большевицький режім у Росії. Ортодоксальна марксівська доктрина панувала там усього три роки, заки виявилася вся її безплодність; вже з минулої зими, Ленін, людина без сумніву видюща і розумна, почав постепенний відворот: знесення селянських реквізиций, допущення вільної торгівлі, державний банк, концесії заграничним капіталістам і т. и. — це етапи по шляху до відкритого признання банкротства і до очевидного, хоч усе ще заквітчаного традиційними фразами, повороту до того місця, в якім східна Европа була чотири роки тому назад.

Те, що Ленін доглянув безхліб'я і безвіддя, в які він завів Росію, та що мав відвагу прилюдно заявити це і витягнути відповідні практичні висновки — усе те

*) Зміст її у 81. ч. „У. С." (1. VI. 1921).

приносить йому честь як державному мужеві. Одначе ця його еволюція має ще свій людський — етичний бік. Якого ціною оплачений невдатний комуністичний експерімент? Історики, практичні економісти й адміністратори ніколи не сумнівалися у безплодности кабінетних утопій у роді загального колективізму й комунізму, та російські конспіратори вірили инакше й дали світові видовище, з яким у парі може йти хиба практика Аттилі, Джинґісхана або Тимурленка. Тому хто вірить у якусь історичну немезиду, той не погодиться з думкою, щоб Ленінові вдалося вивести свій люд із пустині. Історичний злочин вимагає історичної експіяції — відкуплення.

Та й без цього — завдання, яке Ленін зараз поставив перед собою, ще тяжче, ніж те, яке стояло перед його очима перші три роки; як взагалі конструктивна, творча праця трудніша деструктивної, руїнницької. Поза цим, ми не належимо до цих, які в останніх промовах і „реакційних“ реформах керманичів большевизму добачують ось-ось близький упадок його. Навпаки, сміливість та енергія, з якою Ленін малює дійсність й заповідає способи заради її, свідчить радше про це, що політично він стоїть у себе ще міцно. Большевики — банкроти, одначе покищо тілько в соціяльно-госпо-

дарськім розумінню; такими вони були, на ділі, від самого початку, тілько завдяки політичному хистові і політичній організації вони удержалися вже 4 роки й можливо, що утримаються ще якийсь час, хоч би попросту тому, що ще досі нема уздібненого переємника по них. Чи в дальшому процесі „отступленія“ східно-европейські народи зможуть, хоч у частині, загоїти страшні рани, завдані їм комуністичним експеріментом; чи ці рани може ще поглублються і більше загноються — покаже найблища будуччина. І цей і той вислід поведе невідмінно до зліквідування совітського режіму (в першому разі удар пройде із середини, у другому — із зверху); ми радіб очевидно, першії можливости.

Покищо затямім собі одно: теперішня ідейна еволюція російського комунізму навчає тих, яких історія не була в силі цього навчити, що фрази про соціяльну революцію, як необхідний етап людського розвитку, -- брехня... Історія світа не знає досі жадної доцільної соціяльної революції, вона знає тілько політичні революції. Основні закони суспільного господарства, засобів продукції і розділу плодів праці зміняються, в дійсности, дуже поволі і на око незначно (історична еволюція); всякі спроби нагального перевороту в цім історично

витворенім механізмі кінчилися завсігди і зараз кінчаться невдатно, з чималою тілько шкодою для його єственних функцій.

Це натомість, що дехто фальшиво зове доцільними соціяльними переворотами, це ніщо инше тілько насильний перехід багацтв від одної людської ґрупи до другої, без основної зміни джерел і характеру цих багацтв, шляхом захоплення політичної власти одними та вирізанням, поневоленням та прогнанням других, цеб-то тих, які цю власть мали раніше. Так було від початку світа і так осталося в Росії. Значить, на сході Европи: не згине капіталізм, не вимре буржуазія, не пропаде приватна земельна, в цьому числі і велика, власність; тілько замість Івана Івановича буде Ісаак Аврамович, замість Грицька Голопупенка буде Джон Єнкі і т. ин. Відносні кошти перенесення власности заплачені морем крови, міліонами передвчасних могил, загальним знидінням раси. Одним словом — большевизм у Росії не соціяльне питання, а політичне.

P. S. Повищі думки вже були написані, коли преса принесла вістку, що Чічерин, сов. комісар для закордонних справ, подав антанті й Америці ноту, в якій заявляє готовість сов. правительства признати важними борги царської Росії до 1914. р., під умовою формального ви-

знания теперішнього уряду, і його участи у спеціяльно для цих справ скликаній міжнародній конференції.

Оця нота, яка формально являється відповіддю на ухвалу брюсельської конференції у справі підмоги голодній Росії, є дальшим кроком у згаданім у горі відвороті большевиків, кроком — просто соромним, з огляду на дотеперішнє становище їх у справі довгів, та з огляду на бундючне відкинення, у липні минулого року, аналоґічної пропозиції антанти. Виходить, що господарська ситуація в Росії така погана, що тільки підмога ненависного капіталізму моглаб помогти (чи багато?); без цього Лєнін і тов. бояться серіозно чужої військової інтервенції.

2. XI. 1921

Село й город.

В наших раніших замітках про большевицьку недугу східної Европи стверджено було: 1. що тамошній комунізм не типове явище сучасної світової крізи, а індивідуальне, приналежне самому тільки европейському Сходові, чи радше б. російській імперії (декаденція її інтеліґенції); 2. що останній переворот у Московщині й Україні не є, в дійсности, жадною „соціяльною революцією“, тільки переходом політичної власти, а у слід за нею багацтв, з одних рук у другі. Ствердження цих очевидних фактів одначе не дає ще вияснення секрету цього патолоґічного процесу, який уже чотири роки точить національні орґанізми „трьох руських народностей“, та не дає відповіди на питання про п р и ч и н и цього хоч би переходного успіху таких доктрин як комунізм. Тому на цьому місці бажаємо звернути увагу читачів на одну виїмкову прояву соціяльно-культурного життя східної Европи, та вказати на її роль у переворотах останніх часів.

Маємо на думці контраст межи городом і селом -- суперечність, якій поза східною Европою трудно найти пару. Значить — подвійний контраст: один між Сходом і Заходом взагалі, другий у межах самого Сходу. Для змалювання першого контрасту доволі поставити побіч себе Анґлію, соціяльно й економічно найбільше розвиту країну в Европі, та Росію — найбільше відсталу. Якраз рівно, кілько в першій живе по містах та займається торгівлею, промислом і спорідненими професіями, стілько у другій живе по селам та живе з хліборобства і споріднених занять. Типова форма оселі в Анґлії — це город, і сіл там у нашому розумінню зовсім нема (анґл. village то малі оселі двірської служби по лятифундіях, поза цим самостійні фарми — хутори); в Росії і на Україні навпаки: городи це рідкі оази серед океану сіл, та й чимало з т. зв. городів має більш або менш сільський характер. (У Німеччині оба типи балансують, у Франції перевага хліборобства). Коли хто хотів би з цеї ріжниці господарсько-культурного життя на Заході і Сході витягти теоретичні висновки що до національної ідеольоґії відносних народів, то міг би легко помилитися, догадуючися, що анґлійська вища духовність par excellence буржуазно-робітнича, а російська консервативно-

селянська; що там правлять нацією самі ідеолоґи промислу й торгівлі, а тут заступники потреб і змагань хліборобської класи.

В дійсности воно зовсім не так. З одного боку, на Заході, ці елєменти, які тісно звязані з провінцією, селом, хліборобством і т. п. — загалом консервативні елєменти, дуже сильні і мають чималий вплив на політичне, культурне й ідейне життя нації; із другого боку, на Сході, мають рішучу перевагу, часто виключну власть, ідеї, симпатії і змагання витворені в обставинах міського життя. Візьміть і порівняйте склад любого анґлійського або французького парляменту із сильним, квантитативно і квалітативно, заступництвом землі, та одну з колишніх російських дум, де селянські депутати блукали як стадо овець без доброго ідейного проводу, тому що всі „голови" захоплені були ріжними ліберальними, демократичними і соціялістичними проґрамами; порівняйте анґлійську літературу з її ідеалізуванням провінції, та російську (в останніх часах й українську) з її ідеалізуванням міського босяка і злочинця, — а стане вам дивно. А буде вам ще дивніше, коли ви побачите, скілько в Анґлії, з її кипучим міським життям, практичного соціялізму (прим. ⅔ лондонської людности не має самостійних по-

мешкань і не веде домашнього хазяйства), а як мало соціялістів-теоретиків і соціялістів-політиків: натомість у Росії, поза державними монополіями, не було жадного соціялізму, зате безліч соціялістів (там же сором був не признаватися до учеників Маркса!)

Яка цьому причина? Збиття з нормального шляху? Духова хороба? Безперечно, одно й друге, тілько все те ще не виясняє самої ґенези цього дивного явища. Головне джерело лежить у иншому контрасті, в межах самого Сходу. Коли на Заході, між городом і селом в культурному життю не має єственної ріжниці (про нормальну ріжницю в господарських обставинах і характері тут не говоримо); коли там усі класи людности творять одну орґанічну національну цілість, то на Сході між городом і селом — пропасть. Російське місто більш-менш таке саме як німецьке, французьке або анґлійське, з усіми вигодами, з добутками техніки і витонченим духовим життям: натомість село — як Бушмен супроти Европейця!... В Анґлії ви бачите на кождому ступні, що лорд, фабрикант, робітник і селянин то члени одної і тої самої нації, не по підручникам ґео чи етноґрафії, а по душі і тілі; натомість у Росії, а ще більше на Україні, щож у дійсности вяже городського інтеліґента з сільським

мужиком? Дуже мало (мова у Московщині) або й нічого (на Україні).

Коли ви уважно вдумаєтеся в ці контрасти, в це упривілеювання городу а поневолення села на Сході, то зрозумієте не одно, що досі уважали загадковим. Ви зрозумієте духовість новішої російської й української інтеліґенції, її буржуазно-соціялістичний підклад, ненависть до села у одних, демаґоґію при помочи міських робітничих кличів серед темного мужицтва у других, та безоглядне використовування й руйнування села цими і тими. Ви зрозумієте, чому там можливий большевицький режім, як і те, що спасення східної Европи тільки у відродженню села і його боротьбі з чужим ворожим городом. У нас не буде доти нормальних умов національного життя, доки не буде досягнена політична, економічна і культурна рівновага між ними.

6. XI. 1921.

Нова карта.

Післязавтра буде якраз три роки, як підписане було перемирря на Заході, між переможною антантою й Америкою з одного, та знеможеною Німеччиною з другого боку. Найбільша історична війна була в головнім рішена; все те, що сталося кілька днів раніше на Півдні, і те, що діялося на Сході — було тільки побічними чи додатковими явищами. І доля України була рішена в тім самім моменті, коли нам прийшлося самим подбати про себе. Та на цьому місці не про це хочемо вести розмову, а про нову Европу, під яку покладено основи в 1918. р.

Перемирря було заключене під окликом Vae victis! Горе побідженим! Ці, які вірили були у гучні фрази про самоозначення, охорону малих народів і т. ин. були збентежені, одначе вірили ще, що мирові трактати будуть пронизані иншим духом. Згодом... згодом появилися й вони і мали напис: Vae, vae victis! І знов були оптимісти, які надіялися, що дійсність буде краща від форми, що нова

політична система, сконструована в паризьких і инших кабінетах, занадто абсурдна, щоб могла перетревати стілько часу — скілько схне чорнило безчисленних підписів на мирових трактатах-диктатах. Картоґрафічні інститути не знали довший час, чи стоїть випускати у світ мапи з новими політичними границями по ріжним пунктам земного шару, чи може краще підождати.

Тимчасом минув рік, минув другий і третій. І сьогодні всі, оптимісти й песимісти, переможці і побиті, народи з міцною і слабою валютою, співають в один голос: Vae, vae, vae victis! Сьогодні видко ясно, що все те, що приготовано в Парижі і Лондоні з 1914. р. (в тому числі і розбір Росії й України 1917. р.) і що дякуючи перемозі проведено в життя 1918—1921, — не химери, а тверда, немилосерна дійсність. Що вкінці вийде з усіх фінансових, господарських, індемнізаційних і репераційних постанов ріжних мирових трактатів, ухвал, ультиматів і т. ин. — святий знає; як і те, куди скотиться старий і гордий культурний віз Европи? Одно сьогодні прибрало тривкішу форму (очевидно у відноснім історичнім розумінню), а це **нова політична карта Европи**.

Після трьохлітнього досвіду, треба признати цю дійсність, хоч і як воно нам

болюче. Сьогоднішні границі европейських держав скріпилися вже настілько, що мають вигляди удержатися якийсь час. Який саме? Га, тут трудно бути пророком, та обережність велить допускати можливість віку й одного покоління. Консервуватимуть їх усякі обставини: фінансово-економічна руїна побитих, зиски і привілеї переможців; сіть нових союзів для обопільної підмоги, вкінці сам факт стояння і розвитку одних та лежання й обезсилення других. І дивлячися взад на останні три роки і розглядаючи критично події, зітхнеш: Господи, як то легко було Українцям 1918. р. зберегти власну державність і як злочинно-легкодушно дали вони себе взяти під колеса безпощадної історії!

Та й не про .це сьогодні пора говорити. Нам бажалося тільки з нагоди річного дня такого переломового і рішаючого факту як перемирря 1918. року, закликати земляків до цього, щоб вони збувалися останків політичного романтизму, наївної віри в чудеса і спасення з чиєсь там ласки; щоб вони оціняли події, обставини, сили і майбутні можливости не по власним симпатіям і бажанням, а по реальній дійсности та до цеї останньої приноровляли свої орґанізаційні заходи, свої практичні проґрами, свою орґанічну творчу працю. Пора опере-

тових повстань, дітвацьких заговорів, „дипломатичних“ самодурств минули. Настав час, щоб насталити ум, зціпити зуби, засукати рукави і стануть до позитивної праці, щоб націю виховати, зорґанізувати і збоґатити, заки вибє нова година всенароднього діла! Зачинаємо нову сторінку української історії — історію Нової України.

9. XI. 1921.

Finis Europae.

Про що пишуть сучасні европейські часописи? Про большевизм — з кожним днем менче; видко, надоїло; до того й зайці перестали боятися „світової соціяльної революції“. Про останню страшну війну й останній ще страшніший мир? І це вже остогидло всім, так само як усі фрази про справедливість, демократизм. самоозначення народів і т. ин. Широка публіка цікавиться поперед усього курсом доляра, цінами пшениці у Шікаґо і бавовни в Ню-Орлінсі; а політичний світ? Його очі обернені в напрямі Вашинґтону . . .

Так воно і є. Горда красавиця Европа, яка ще з часів своєї романтичної пригоди з Зевесом величалася і була загально признаваною царицею світа, не стямилася, як постарілася й опинилася у наймах при новій повелительці землі. Америці. Оця справжня світова революція — після троянської траґедії чи не найбільша — не прийшла цілком несподівано. Історики й антропоґеоґрафи здо-

гадувалися вже з давна, що Европі не вічно панувати над світом; одначе й вони не уявляли собі цього кінця вже на початку XX. віку; европейським політикам натомість ще й учора не снилося, щоби сьогодні вони мусіли антищамбрувати у заокеанських парвеніїв. . .

Як прийшло до цього? Перший знак був 1906. р., коли російсько-японська мирова конференція найшла собі місце в американськім Портсмавсі під опікою Русвельта, та тоді це здавалося припадком, щоб місце було як найбільш невтральне. Опісля прийшов сумної слави рік 1914. Обі воюючі партії почали забігати симпатії, ласки і підмоги в Америці; та з самого початку не було сумніву, по чиїм боці її симпатії, а для самих Американців не було сумніву, що вони візьмуть активну участь у війні. Це хибна думка, що сам Вільсон був причиною американсько-антантської спілки; в дійсности, хто не був би тоді президентом Унії, був би став до боротьби проти . . . Европи, в інтересі світового становища . . . Америки. Тому-то не було там жадного хитання, по чиїм боці має стати зоряний прапор.

Коли в марті 1918. р. Лойд Джордж, Клємансо й Орландо посилали звісну депешу Вільсонові, що без присилок кожного тижня по 50 тис. американського

війська цивілізація пропаде, і коли у слід за цим у французьких портах виходило на беріг не по 50 тис., а по 100 тис. Єнкі, то з европейського становища була це не поміч союзника, а історична абдикація цеї частини земного шару із дотеперішнього верховодства над світом: з американськогож становища був це похід не на ратування „цивілізації“, а на удержання й обезпечення ново набутої корони.

Був Вавилон і була Нініва, були Мемфіс і Теби, були Крета й Атени, Рим і Византія, Ахен і Відень, Париж і Лондон — все це минуло, або минає; грядуща столиця світа найшлася на тім боці океану: політична у Вашинґтоні, господарська — не знати ще напевно — у Ню-Йорку, Шікаґо чи Сан-Франсіско . . . А далі? За сотні літ? Мабуть тоді тілько колишня фраза ex oriente lux („світло іде із сходу“) стане наново реальною; покищо світло й укази приходитимуть до нас із західного боку — з Америки.

Очевидність цього факту — упадку Европи й переходу володіння світом в американські руки — буде одиноким вислідом міжнародньої конференції, яка від 12. XII. почала радити у Вашинґтоні над розвязкою квадратури кола під назвою „розоруження“ чи хоч би обмеження нових зброєнь до нових війн. В дійсно-

сти за цею конференцією скриваєтьс я боротьба за панування над Тихим океаном, поміж Америкою, Япаном й В. Британією — боротьба покищо дипломатична, за якою піде — це тільки питання часу — оружна боротьба-війна, яка своїми розмірами, своїм завзяттям, своїми страхіттями і наслідками перевисшить мабуть останню світову війну. Значить, правдива мета конференції у цьому, щоб до цеї війни не прийшло за рано, щоби було можливо приготовитися гаразд до неї.

Задля цього здетронізована Европа післала туди своїх „переможних“ державних мужів і своїх гордих заступників преси; якщо вони досі не вірили, що їх батьківщина ніщо тільки слуга Америки, то там на місці певно переконалися в цьому.

16 XI 1921

Дипломатія.

Один із українських часописів, обговорюючи недавно справу нашої еміграції, доторкнувся також питання нашої дипломатії та висказав погляд, що вона доспіла до основної реформи. Мотивування цього погляду було продиктоване мабуть більше оглядами партійної тактики, тому не станемо розбирати їх на цьому місці; та що ця справа многоважна й із загально-національного становища, тому бажаємо присвятити їй кілька заміток. Ми також думаємо, що сучасний стан української дипломатії не може продовжуватися довше і що нам не слід удержувати його далі: все одно, як із принціпіяльно-національних, так із тактично-політичних причин.

Поперед усього нам здається, що в нашім громадянстві панує дещо односторонній погляд на суть і характер дипломатичної діяльности; м. ин. що вона мусить необхідно виступати у формі державної репрезентації. Погляд — не зовсім вірний. Стара і нова історія знає не одну дипломатію, в якій ті особи, що її вели,

не виступали, як амбасадори, посли, уповноважені міністри, голови делєґацій, місій і т. п., а все таки здобували серед чужих признання, послух і — що головне — успіх. Візьмемо хоч би вчорашню історію чеської дипломатії. Два професори еміґранти, Масарик і Бенеш, об'хали в часі війни світ, як звичайні заступники поважної частини чеського громадянства і привезли землякам гостинця у виді „Чехословацької Республики" з додатком Угорської Руси. Подібно дещо було і з Поляками: їхній Національний Комітет у Парижі сповнив блискуче свою ролю в історії творення нової польської держави (в разі перемоги осередніх держав таке саме завдання мав сповнити Начальний Національний Комітет у Кракові-Відні-Берліні).

Перші початки нової української дипломатії мали також загально національний, недержавний характер, тому що Загальна Українська Національна Рада і Союз Визволення України у Відні мали у своїй проґрамі і дипломатичну діяльність. Та з 1917. р. чи радше 1918. р. почалася, незалежно від цих спроб, нова українська дипломатія — державного характеру. І хоч із того часу чимало води потекло у Дніпрі й Україна перебула цілу низку радикальних державно і національно-політичних переворотів, наші дипломати все

ще виступають як заступники означеної української держави, хоч ніхто у світі не признає вже ані цієї держави, ані цих репрезентантів. Що більше, в міру упадку української державности взагалі, появляються у політичному світі одночасно політичні заступники аж чотирьох українських держав (УНР, УСРР, ЗУНР і Кубані), з яких одна (ЗУНР) протягом свойого фактичного істнування не мала (поза Віднем) самостійної дипломатії і що тілько на еміґрації вислала у світ своїх міністрів і послів (в останніх часах уже під назвою галицьких).

Вже цей загальний розвиток української дипломатії виявляє якусь, в цьому разі суто-українську ненормальність, яка не приносить чести українській національній ідеї і якій — на нашу думку — не слід тягнутися в безконечність. Чи не краще булоб, щоб усі дипломатичні заступництва, які не мають за собою юридичного або хоч фактичного признання з боку істнуючих держав, здобулися на такт і не виступали як посольства держав in partibus infidelium, та перестроїлися у заступництва окремих ґруп українського громадянства. Від цього українській справі не буде жадної шкоди, а навпаки — коли нові громадські орґани за кордоном зрозуміють дійсні свої завдання і виконуватимуть їх як треба — тільки користь.

Без цеї радикальної реформи сьогоднішня політична деморалізація, під назвою української дипломатії, буде продовжуватися і понизить нас ще більше в очах політичного світа. Зміна характеру дипломатії поведе за собою і зміну людей: хто своєю амбіцією чи манєрами надавався на „посла", цей може бути придатний на писаря в національному комітеті, а може й на цього ні; публікації, ноти, оповістки, станугь поважніші, грамотніші і, правдоподібно, політично розумніші, а не такі нераз до краю абсурдні і шкідливі, які зараз нароком або ненарочно появляються у пресі (нехай нам буде дозволено не називати їх по імені): викидання величезних коштів, коли в краю нема за що видати книжечки, удержати школи, освітного товариства тощо, припиниться або хоч дуже сильно зменчиться. Та понад усе, зреформована дипломатія перестане бути недостойною штукою обріхування на два боки: чужих правительств (безуспішно) і власного громадянства (на жаль не без успіху). Українська національна дипломатія мусить перестати бути легкодушною грою й інтриґою, а стати методичною наукою і мистецтвом, якою вона є у людей.

29. XI. 1921.

Ірійська держава.

I.

Ніч із 5. на 6. грудня була критичним моментом для британійської імперії. Ще ранішні часописі принесли більш-менш песимістичні статті й відомости про стан мирових переговорів між Ірійцями й Лойд-Джорджом; а вже полудневі з 6. ц. м. оповістили, з неудаваною втіхою, що згода довершена. Задовольнення преси (одна тільки Morning Post робить дисонанс) віддає, без сумніву, вірно настрій не тільки самого анґлійського громадянства, а й цілого „союза британійських націй“, як тепер там часто говорять і пишуть. Ірійське питання було, останніми часами, найважнішою політичною справою анґлійського правительства і громадянства; розвязка його стала питанням національної чести і будучности всеї імперії; дотеперішній стан відносин між Ірландією й Анґлією був прямо компромітацією великодержавного становища В. Британії й її міжнародньої поваги. Тому не диво, що день 6. грудня здобув назву щасливого історичного моменту.

Ірійсько-анґлійська боротьба дуже стара, далеко старша чим українсько-московська, хоч не давніша українсько-польської. Поминаючи раніші конфлікти між обома краями, ця національна боротьба стала хронічною скоро після сформування новочасної анґлійської держави Вільямом Завойовником, у другій пол. XII. в. Ірландія — звичайно політично розбита на низку малих крамольних держав — була періодично завойовувана Анґлійцями, граблена, колонізована, винародовлювана і — навертана на „ліпшу" віру. Все таки до самого кінця середніх віків значна частина острова удержала політичну незалежність. В XVI. в. утревалюється династична унія між обома краями, одначе ні вона, ні конституційна самостійність Ірландії не охоронили країни і людности від анґлійських оружних і мирних наїздів, соціяльно-господарського поневолення, реліґійного гніту і культурного занепаду; ірійський парламент й ірійський уряд були тільки орудями в руках анґлійського правительства. Вкінці, шляхом виборчих обманств і грошевих підкупств доведено до того, що окрема ірійська конституція була „законно" скасована і замість ірійського парламенту явилися у Вестмінстерській палаті ірійські посли і лорди (1800), подібно як сто літ раніше сталося було із Скотією.

Цей повний упадок ірійської державности став одначе жерелом політичного і морального відродження нещасної людности. У звязку з політичним і релігійним рухом в Анґлії на поч. XIX. в. й у спорідненню з тодішніми загально-европейськими національними течіями, Ірійці підняли з 1825. р. енерґійну емансипаційну боротьбу за рівноправність та за привернення ірійської держарности не то з часів до 1800. р., а й повного відокремлення від Анґлії. Ця боротьба то вибухала, то вгавала ціле XIX. ст. і перейшла у XX. Правительство „об'єднаних королівств“ (це урядовий титул В. Британії в Европі) мусіло раз-у-раз іти на уступки, переводячи, в цілости або частинно, то релігійну рівноправність, то адміністраційні реформи, то земельний закон у користь ірійських селян, то більш-менш широку самоуправу й автономію.

Та всі ці реформи і проєкти не розвязували справи, не тільки тому, що між Ірійцями, з 60-их рр., прийшла до впливу крайня націоналістична, сепаратистична й республиканська, вихована в Америці партія (сін-фейн), а й тому, що всі уступки в користь католицьких Ірійців стрічали завзяту опозицію серед ірійських протестантів, прихильників унії з Анґлією (зосередковані головно у провінції Альстер коло м. Бельфесту, здебільшого —

потомки англійських колоністів). Як відомо, закон про ірійську автономію (home rule) з 1913. р. розбився на опозиції Альстеру, який просто зривався до оружного повстання.

Світова війна придавила оцю боротьбу, хоч між Ірійцями не хибувало й тоді спроб використати ситуацію і проголосити незалежність „Зеленого острова“ (історія Кейзмента). Та по війні боротьба відновилася ще з більшим завзяттям. Глядаючи компромісу між домаганнями католицької (сін-фейн) і протестантської (альстерської) частин Ірландії, британське правительство ввело в життя дві обмежені автономні конституції з двома урядами і парламентами (у Деблині і Бельфесті), одначе католики відкинули таку розвязку, вимагаючи: 1. признання повної державної незалежности ірійської республіки (якої правительство вспіло уформуватися (1916), під проводом де-Валєри і взяти в руки навіть фактичну власть у значній части краю); 2. політичної єдности всеї Ірландії (з Альстером).

Відкинення цього домагання Анґлією (для якої самостійна ірійська республіка булаб початком розпаду імперії) й опозиція Альстеру привело до тяжкої оружної боротьби з сін-фейнерами, яка тревала цілий рік (1920—1921). Вона з одного боку почала щораз більше компромітувати В.

Британію (½ міліоновій армії приходилосяб здобувати кожне ірійське село, майже кожну хату, руйнуючи їх і десяткуючи людність), та з другого боку виявила неможливість, у сучасних обставинах, здійснити всі бажання ірійських націоналістів. Здоровий розум анґло-саксонської раси (Ірійців можна також, до деякої міри, зачислити туди) взяв гору В літі ц. р. почалися мирові переговори, які мали вельми драматичний хід; були хвилини, що обі партії не бачили вже надії на якусь згоду; одначе все таки завдяки зручности і тактові Лойд-Джорджа та поміркованости, в рішучих моментах, ірійських провідників прийшло таки до згоди, в основі якої лежить очевидно компроміс.

Ірландія одержує статут британських доміній, себ-то повну державність у союзі британських націй, з незалежним законодавством, правительством, скарбом, військом і т. п. З Анґлією вязатимуть її тільки ті справи, які зараз спільні між цею і Канадою, Австралією або Півд. Африкою. Правне відношення до Альстеру остає покищо старе, остаточна розвязка питання єдности краю й окремих автономій передана пізнішим переговорам і розвязкам. Так почалася нова доба внутрішньої політичної історії Вел. Британії.

II.

Думаємо, що українському громадянству буде інтересно пізнати дещо основніше останнє порозуміння між Ірландією й Великою Британією, тому подаємо його зміст, місцями у дословному перекладі. Цей документ — то зразок орґанічно-еволюційного методу в політиці й законодавстві Анґлії й анґло-саксонської раси, і вже цим може нас, Українців, дечому навчити.

Арт. 1. „Ірландія матиме такий самий конституційний статут у Союзі Націй, знанім під назвою Британської Імперії, як Канадійська Домінія, Австралійська Держава, Ню-Зеландська Домінія і Південно-африканська Унія, з парламентом уповновласненим творити мирні закони, порядок і добре правління Ірландії, та з екзекутивою відповідальною парламентові, і буде знана під назвою Ірійської Вільної Держави“.

2. Політично-правні взаємини між ІВД й парламентом та урядом В. Британії будуть у принципі на зразок Канадійської Домінії.

3. Заступник Корони в Ірландії буде іменований на зразок ґенерального ґубернатора Канади.

4. Присяга членів парламенту ІВД матиме форму: „Присягаю щиру вірність і приналежність конституції ІВД, як за-

конно встановлений, та що буду вірний Й. В. Королеві Джорджові V, його потомкам і законним наслідникам, на основі спільного горожанства Ірландії з В. Британією, її приналежности і членства групи народів, які творять Британський Союз Націй".

5. ІВД переймає на себе відповідну частину державних позичок і воєнних пенсій.

6. Доки не буде зроблена умова між британським й ірійськими урядами, ІВД бере на себе прибережню оборону; морська оборона належатиме до імперських сил, та ІВД має право мати свої воєнні кораблі для охорони мит і рибальства. Ці постанови будуть провірені наново через пять літ.

7. Правительство ІВД даватиме імперським воєнним силам захист і вигоди: в часі мира — по умові, в часі війни — по домаганню британського уряду.

8. Воєнні сили ІВД до сил В. Британії будуть пропорціональні до числа людности в обох державах.

9. Пристані обох держав відкриті обопільно для кораблів.

10. ІВД заплатить відправу тим ірійським публичним урядникам, які наслідком нового ладу будуть усунені із своїх становищ або їх самі покинуть; тілько особи т. зв. помічної поліції і королівської

охорони, з останніх двох років, будуть відшкодовані В. Британією.

11. Продовж цілого місяця після ратифікації цього акту парламентом, власть ірійського парламенту й уряду не буде розтягатися на північну Ірландію, хиба в обох палатах цеї останньої буде принята відповідна резолюція.

12. Якщо обі палати Північної Ірландії забажають цього в адресах до короля, дотеперішній статут Північної Ірландії буде удержаний на далі, й окрема мішана комісія визначить її границі.

13. В останнім випадку права парламенту Південної Ірландії, передбачені актом із 1920. р. переходять на парламент ІВД.

14. Якщо Північна Ірландія, протягом одного місяця, не подалаб такого адресу, тоді статут її з 1920. р. остає в силі, одначе всі справи, необняті цим статутом, а які в компетенції ІВД, переходять до парламенту й уряду цеї останньої.

15. В такому разі правительства обох Ірландій опісля порозуміються з собою щодо поодиноких справ: уладження публичної безпеки, збору податків, привозових оплат, обезпечення меншостей в Північній Ірландії, фінансові взаємини між обома, уладження місцевої міліції в Північній Ірландії і її відносини до армій ІВД.

16. Ані парламент ІВД, ані парламент в Північній Ірландії не видаватиме законів в користь або на шкоду якоїсь релігії.

17. До законного зібрання парламенту й утворення правительства ІВД твориться провізоричний уряд, якому британське правительство передасть відповідні власти. Цей тимчасовий стан не може тревати довше 12 місяців.

18. Оця умова буде передана до затвердження і ратифікації з одного боку британському парламентові, з другого — зборам членів палати громад Південної Ірландії.

Умова закінчується трьома додатками: 1) означенням тих вигід, які ІВД давати має імперським воєнним силам в часі мира (арт. 7); 2) означенням справ, для яких передбачається окремі умови між британським урядом і ІВД щодо каблів іскрових стацій і. т. ин.; 3) заповіддю окремої умови щодо воздушних шляхів.

Акт датований 6. грудня і піднисаний 7 британськими, 5 ірійськими делеґатами та по 2 секретарями.

8. XII. 1921

Політика й відповідальність.

З приводу якоїсь полєміки межи двома українськими публіцистами на еміґрації, один із краєвих часописів, осудивши джерело й метод цеї суперечки, написав недавно м. ин. таке на адресу української еміґрації: „Кождий, хтоб він не був, що в теперішній тяжкій і переломовій хвилі намагається підкопати авторітет уряду, є в очах громадянства ординарним злочинцем. Хто має які особисті порахунки з урядом, чи особами, що в нім засідають, мусить відложити їх на пізніше. Це думка загалу краю.“ Основна ідея цього заклику, останні чотири слова його виписки й обставина, що він появився в однім із поважніших орґанів громадської думки, заслугують хиба цього, щоби спинитися дещо над висловленою тут тезою з обсягу практичного політичного життя. Беремо з нього тільки те, що принципіяльне, і не доторкаємо нічогісінько подій і людей, які дали привід до поставлення цього правила.

Хто прочитав уважно вище наведений цитат, мусів зрозуміти, що в ньому висказана дуже серіозна думка, одна з основних

доґм національної політики кожного народу; та разом із цим, уважний читач не може не відчути, що у формі, чи радше методі, в якій ця правда висказана, щось не зовсім до ладу... Що саме? Викресліть із поданої в горі тези два слова: „теперішній“ із першої думки, та „особисті“ із другої, а побачите, що теза висловлена далеко ясніше і бездоганніше. Вона говорить, що у критичних моментах національного життя, коли у грі доля всього народу, ціле свідоме й політично зріле громадянство повинно стати за своїм урядом, хоч би він багатьом був не до вподоби, хоч би він помилявся в цьому, чи в тому; що опозиція проти нього не повинна йти так далеко, щоби разом із урядом вивернулася вся національна справа. Саме треті роковини повстання проти Гетьманщини дуже добре надаються, щоб оцю думку освітити ярко із історичної перспективи і поставити перед очі українському громадянству, в Україні і на чужині сущому: одним на кару, иншим на науку... І в цій перспективі як корисно виходить Гетьман Скоропадський, який по свойому упадку станув лояльно осторонь та ні словом, ні ділом не вчинив нічого, щоби могло утруднювати державне завдання тих, які оголосили себе кращими від нього.

Віримо що й автор наведених на вступі фраз думав так само; одначе скла-

даючи необережно правило, він викривив мимохіть основну ідею, головно вставкою обох означених слів, та пригадав цим один висказ Меколея: „Кожний, хто бачив світ, знає, що нема нічого нікчемнішого, як загальна максима.“ Наш автор мав, очевидно, на умі певний означений факт і певний означений уряд, та своїм формуванням дав він читачам право користуватися його тезою, як кому любо.

Посеред усього, сьогодні Україна має мало не десяток національних урядів і щож як кожний з них вимагатиме безоглядної лояльности громадянства? Далі, більш методичний автор, пишучи слово „в теперішній хвилі“, був би запитав себе; хто уповноважений рішати, чи хвиля все ще переломова й тяжка, чи вже може надійшло оце „пізніше“? Невже сам уряд? В такому разі хиба мало на світі урядів, які не радіб були розтягнути своє право незайманости і невідповідальности як можна довше — в безконечність . . . Це людська річ, та якраз тому не слід про такі людські обставини писати евангельським словом. Таксамо більш уважний автор, пишучи про „особисті порахунки“, був би спитав себе: ну, а хто виявляє політичні суперечности з урядом, чи він також ординарний злочинець? З одного боку особисті конфлікти в політичному життю грають тільки підрядну ролю; з другого боку

деяким „особам, що засідають в уряді“, може бути часом наручно бачити у кождій політичній критиці особисту напасть і злочин ображеного маєстату, або навпаки — прикривати недоторканістю свойого урядового становища деякі вчинки, які з політикою не мають нічого спільного. Окрім цього досвід з останньої війни учить, що зміни урядів законним шляхом не тільки можливі але й корисні в певних висококритичних для нації хвилинах. Колиб автор подумав був про все те, був би певно висловився обережніше і не ставив тези так, щоби було можливо зловжити її.

Згадуємо про все те не задля того, щоби докоряти кого, тільки щоби пригадати відвічний і незадавнений закон про відповідальність національних керманичів, відповідальність політичну і моральну за їхні вчинки, методи і наслідки їхньої діяльности. Нам здається, що обовязком національної преси, у пяті чи треті роковини пробудження України до самостійного політичного життя, повинно бути не затирання серед громадянства свідомости права судити своїх провідників, тільки навпаки — цю свідомість розбуджувати, розвивати і скріпляти.

Воно буде краще і для самих урядових осіб.

22. XII 1921

З новим роком.

Принятий звичай вимагає, щоб із приводу 1. січня редакція оберталася до читачів із кількома банальними фразами, додаючи до них більш-менш поверховний огляд подій на ріжних полях за минулий рік та кілька побожних бажань і надій на той, що наступає. Цей звичай, у нормальних часах такий простий і людський, стає в наших обставинах болючим завданням, якщо уявимо собі весь траґізм сучасного моменту, з його дантейсько-пекельним минулим і загадково-чорним майбутнім.

Давати огляд подій останнього року -- колись значило підбирати низку визнаних прояв життя політичного, культурного й господарського своєї нації і всієї людськости, та характеризувати їх як поодинокі звена в загально-національному чи загально-людському поступі. А сьогодні? Яке дивне, яке чуже, яке незрозуміле слово „поступ"! Правда, і раніше вкладано в це поняття дуже неоднаковий

зміст, часом протилежний у подробицях, та всетаки чимало було спільного між усіми політичними, культурними і соціяльними течіями і світоглядами. „Поступом“ називали всі приріст означеного матеріяльного дорібку народу чи людей та розвиток означених моральних цінностей духового життя. Та сьогодні ніяк не підійдеш із старими мірами, ні до людей, ні до їхніх діл.

З окрема ми, Українці, чи маємо право і можливість пригадати читачеві які відрадні моменти, позитивні діла, проміння сходячого сонця, прояви високих моральних поривів з останнього року? Чи навпаки, не почуває кожний із нас, що наше національне добро, фізичне й духове, матеріяльне й моральне, з кожним роком котиться більше в низ? До того, куди глянеш, ніде не доглянеш нічого ясного, певного, живого і творчого, що віщувалоб радикальний поворот до кращого у найблизшому році. Здається, можна без пересади сказати, що ми, Українці, зпоміж усіх европейських народів опинилися найнизше і в найгіршому, хоч іще три роки тому назад були поважні причини думати і вірити куди не так, зовсім не так...

Одначе, сьогодні ми не хочемо споминами і докорами відкривати болючих ран. Що більше, правда і справедливість

вимагає того, щоб не індивідуалізувати, не навязувати тільки самим нам цього, що загальне, европейське і людське. Справді, в подібному як Україна становищі опинилася зараз не тільки вся Европа, але й уся людськість. Хоч уже три роки, як головна війна скінчилася, а культурний віз народів котиться щораз низше і низше. Куди і як довго? Загадка. Визначні уми серед усіх народів відчувають повагу хвилини, грядущу небезпеку, вони горячково шукають, де тут основне лихо і висилюють уми, щоб знайти способи і шляхи для відвернення якоїсь невидимої катастрофи. Та Уелси, Шови, Франси, Ролани й їм под. мають час роздумувати і шукати; вони, при мало що нарушених ще богацтвах, засобах і силах; їхні земляки можуть жити т. ск. з капіталу минулих поколінь ще довгі часи та перед вичерпанням його діждатися повороту до кращого; одначе ми... ми завсіди були убогі, дуже убогі і наші національні капітали можуть скінчитися дуже швидко.

Коротко кажучи, Українцям годі ждати, поки буде знайдений лік на того невидимого рака, що з'їдає народи; вони самі мусять зірватися до самопізнання і самолічення, поки ще час і змога. І тому годі нам підобрати більше корисного побажання з новим роком, як те, щоб 1922. р.

був роком зворотним у цьому напрямі, початком нової доби, повороту до національного здоровля. Годі нам на цьому місці ставити діяґноз і розкривати ширші програми; та одну прикмету на верх і вже тепер поставити — здається, у перве в нашій пресі — перед очи нашаго громадянства, а воно не буде мати сумнівів щодо ліку.

Одним із жерел сучасного нещастя уважаємо політичну гіпертрофію народів, чи сказати просто розполітикування мас, хоробливе політиканство, яке прибило або й убило всі инші пориви, кращі і благородніші, та їх вияву на полі умової праці: наукового досліду, артистичної творчости і релігійного заспокоєння. Погоня за властю (цеж головна ціль політики) і споріднена з нею погоня за майном — це дві головні язви, які побили і вже сім літ добивають людськість. При цьому одно дивно. Ідучи від Заходу до Сходу, бачимо, що разом із нуждою росте політиканство й доходить, серед Українців та Росіян, до апокаліптичних розмірів. Очевидно, маємо на думці головно т. зв. інтеліґенцію, яка все і всюди є носительницею політичних ідей („народ" в розумінні селянства або робітництва — це тільки порожня фраза в політичному чи скоріше демаґоґічному жарґоні). Не помилимося мабуть дуже,

коли приймемо, що прим. в Америці може хиба 5 % інтеліґенції цікавиться самохіть політичними питаннями, в Анґлії — яких 10 %, у Франції 25 %, у Німеччині 40 %, у Польщі 50 %, у Росіян 80 %, а у нас чи не 99 %. А наслідки? Та це занадто ясне, щоб це порівнання вести далі, тому кінчимо таким новорічним привітанням:

Менше політики, більше культурних інтересів!

30. XII 1921

Суд історії.

Як не дивитися на той божевільний танець життя і смерти, який зовемо „світовою війною 1914—1918, один ясний промінь між її наслідками не може бути заперечений. Маю на думці пробудження загально-людської совісти, і видвигнене нею питання про те, хто саме винуватий у цьому планетарному нещасті, з чиїм іменем звязана відповідальність за море крови, гори руїн і поворотну хвилю середньовічного варварства.

Цей голос совісти прокинувся був ще до кінця війни і завдяки йому в умовах версайського мира знайшовся прославлений артикул про загальну вину Німеччини й особисту Вільгельма II., який за це мав відповісти перед окремим судом зложеним переможцями. Як знаємо, відмова Голандії видати б. цісаря звела, формально, цю постанову ні-на-що, одначе історична совість не збилася із шляху цим глумом над ідеєю міжнародної справедливости, який односторонім диктатом вже згори засуджував поваленого на землю

політичного противника. Що більше, незабаром стало всім ясно, що згаданий артикул версайського мира не мав нічого иншого на меті, як саме покласти кінець дальшому слідству за винуватцями й по змозі відвести людську увагу від цього неприємного питання.

Та покинута благорозумно урядовими сферами справа була зараз же піднята громадськими політиками й публіцистами; появилася у світ величезна сила документів, „відкрить“ і памфлєтів — в усяких напрямах — про ґенезу війни і відповідальність поодиноких осіб, гуртів і держав; вкінці ціла справа почала переходити з рук інтересованих сфер і національно-політичною пристрастю напоєних, ненавистю або любовю кермованих політиків і публіцистів у єдино компетентні руки: безсторонніх історичних дослідників.

„Наукова комісія для розсліду причин світової війни“ — яка складається з компетентних людей із б. невтральних країв — це новий і заразом уже безпечніший шлях, який може довести до відкриття обєктивної правди, на скілько вона в людських обставинах можлива. Остаточний вислід комісійних праць, очевидно, ще далекий, хоч уже сьогодні можна сказати, що він буде далеко не такий, який хотіла накинути світові мирова конференція у Парижі, по диктату

Клемансо, Лойд-Джорджа і Вільсона; що на суд будуть покликані ще й инші держави окрім Німеччини та її б. союзників, ще й инші особи окрім Вільгельма II., між ними й такі, які тепер ще накладають на себе ризи жреців історичної справедливости.

Оголошені досі передвоєнні документи з німецьких, австрійських, російських і бельґійських державних архівів оправдують уповні таке поширення процесу; одинока перепона в напрямі закінчення слідства покищо у тому, що французькі, британські, італійські і сербські архіви все ще закриті... Що в цих місцях ховається дещо сензаційне, про це вже не може бути сумніву. Не даром у самій же Франції почався минулого року рух у тому напрямі, щоб висвітлити ролю б. президента держави Р. Поенкаре в ґенезі війни, та вже сьогодні довів до того, що він щораз більше пересувається з лави прокуратора на лаву обжалованих.

* * *

Сильвестровий номер Berliner Tageblatt-у приніс довшу передовицю ред. Т. Вольфа п. н. „Афера Поенкаре“, кілька документів. Донесення російського посла у Парижі, Ізвольського, з рр. 1912—1914, яка збільшує дуже сильно

дотеперішній матеріял, обтяжаючий б. президента і теперішнього голову французького джинґоїзму Поенкаре. Ізвольський, якого смерть увільнила від суду сучасників за очевидно дуже визначну участь у передвоєнній лабораторії, просто приписує дуже симпатичному йому міністрові, згодом президентові, одну тільки журбу: що Росія може не спровокувати війни або не дати себе спровокувати до неї...

Тут не місце для докладнішого обговорювання історичної і політичної ваги добутих звідкись д. Вольфом документів, за нехай мені буде вільно поділитися з читачами одним враженням, якого набірається читаючи листи Ізвольського до Сазонова: Довоєнна Росія не мала вже своєї національно-державної політики, вона була з довшого часу знаряддям французької, а з коротшого — антантської політики. Та чи тільки до війни? Очевидно, те саме і протягом її, найпачеж у 1917. р. Можна піти ще далі і сказати: після Николая I., чи як волите Олександра II., Росія мала тільки одно дійсно-національне правління — Леніна і тов.

Та повертаючи до питання про історичних винуватців і суд над ними, нам

Украінцям не слід забувати, що в історії сучасної світової катастрофи, українська руїна займає окреме, одначе дуже визначне місце; чи подбав хто досі про суд над тими, які своєю діяльностю або бездільностю довели рідну землю до сьогоднішнього стану? Пораб подумати про це.

2 I. 1922

Чорна небезпека.

Колись говорилося і писалося чимало в Европі про жовту небезпеку — цю, яка малаб загрожувати европейським народам і їх культурі від азійських жовтих племен. Сьогодні ніхто якось не піднімає галасу на цю тему; для одних доволі вже тої білої хуртовини, якої театром була Европа 1914—1918. рр.; для инших важніща всього „червона" небезпека, якої раніше сподівалися із Заходу та яка несподівано наступила із Сходу . . . Одним словом, Европа перестала боятися інвазії жовтих народів із Азії, маючи свої близші й дошкульніші журби.

Чи дійсно можливий жовтий наїзд на Европу? Що такі інвазії колись були, про се говорить ясно історія, з окрема українська, в якій періодичні завоювання азійських орд займають дуже визначне місце; та сьогодні безпосередньої небезпеки нема — для самої Европи, якщо не лічити цього дивного явища, що в Раді Союза Народів при рішанні чисто-европейських справ великий голос мають

заступники Японії і Китаю. . Правда, европейські нащадки в Америці, Австралії й Сибірі говорять і вірють инакше, та вони бояться не за свою европейську правітчину, а за нові оселі.

Земля здобувається двома шляхами: збройним завоюванням і пенетрацією мирної колонізації: оба покищо не грізні для Европи з Азії. Одинока озброєна жовта нація, Японія, не може зараз і думати про Европу; головнеж муравлище жовтої породи, Китай, виявляється все ще нездібний до політичної активности й експанзії; дотого — обоє мають близші вигідніші цілі. Инше діло, коли руїна Европи піде ще далі, коли на її сході воскреснуть знов Дикі Поля...

Та не про жовту небезпеку ми бажали вести розмову, а про чорну, африканську Про неї заговорено недавно в Америці, з приводу вашинґтонської конференції. Там, як звісно, антаґонізм білої і чорної рас актуальний і живий, тому зрозуміло, що звідти виходить нова осторога для Европи бережіться чорної небезпеки!

Цим разом це не расове маняцтво, не прояви хорої уяви, а дійсна, реальна небезпека для Европейців і всеї білої раси. Голос у цій справі підняв навіть такий вільнодумний, загально-людський і жадній расі принципіяльно неворожий письменник як Г. Ґ. Уелс, що зараз перебуває у Ва-

шинґтоні. Він вказує на те, що Франція, якої людність не росте а маліє, заповняє щораз більше ряди своєї великої армії, головно піхоту, африканськими кольоровими підданими, для білих зберігаючи тілько вищі технічні засоби боротьби; французька армія має сьогодні вже не чорні полки а цілі корпуси, де чорні служать не тілько рядовиками а й офіцерами. Ці війська виявили високу боєву вартість у часі світової війни і ними головно послугується Франція в усіх повоєнних операціях (чимало їх серед окупаційної армії над Рейном).

Які перспективи відкриває дальший зріст чорної французької армії? Володіючи величезними просторами африканського континенту, має Франція спроможність поставити велику чорну армію, з людей фізично здорових і морально слухняних. При її помочи можна буде легко завоювати цілу Африку, а в кождому разі спровокувати нову світову війну за панування над нею; чорна армія у Франції може відограти історичну ролю ґерманських преторіянських ґвардій у колишнім Римі і держати у послуху останки французької білої людности; розміщена постійно над Рейном, вона може мати фатальний вплив на дальший розвиток білої раси в самому осередку Европи; а вкінці, чи військово зорґанізована чорна

раса довго задовольнятиметься службою у білих панів? З математичною певностю можна перебачити момент, коли африканський континент „усамостійниться“, вигнавши одних Европейців а поневоливши других і коли Европа стратить останні заморські ресурси, необхідні для удержання її політичного значіння, богацтва і культури.

Такі перспективи ждуть нас, коли історичний розвиток піде далі по тій самій лінії, по якій зараз іде.

16. I. 1922.

Севрський трактат про границі.

(10. VIII. 1920.)

I.

Останніми часами піднявся в Польщі деякий шум ізза „севрського трактату“, чи радше в приводу віддання цього акту Союзові Народів задля формального зареєстрування. Заступники польського уряду і громадянства заявляли при цій нагоді, що Польща не підписала, не підпише і не признає дійсним цього трактату, тілько навпаки підійме заходи, щоб зробити його неправним. Причина: у севрському акті означається Східна Галичина як окрема міжнародноправна одиниця. Не входячи в питання, чи і як успіє польська дипломатія не допустити до цеї реґістрації, себ-то уневажнити одну з мирових умов, бажаємо пояснити нашим читачам характер, зміст та історичне значіння цього трактату.

Поперед усього, не можна переплутувати оспорюваного Польщею акту із ми-

ровим трактатом, заключеним того самого дня (10. VIII. 1920), у тому самому місці, між антантою й її союзниками з одного боку та Туреччиною з другого боку, — трактатом, який досі не мав щастя бути не то зареєстрованим, а навіть ратифікованим, хоч усі інтересовані в цьому підписали його. При нагоді підписання цього мирового трактату т. зв. „головні союзні і заприязнені держави" (Америка. В. Британія, Франція, Італія і Японія) подали присутнім у Севрі делеґатам Польщі, Румунії, Югославії і Чехословаччини до підпису окремий „трактат про границі" між цими чотирма державами. Потреба такого окремого акту про границі лежала головно в цьому, що раніші мирові трактати. сен-жерменський із Австрією і 2-ий версайський (тріянонський) із Угорщиною, не подавали докладних границь нових і перебудованих держав (тоді чимало територіяльних питань було ще не вирішених).

Та частина цього 2-ого севрського трактату, яка доторкає Галичини, виглядає ось як:

Трактат про границі.

підписаний у Севрі 10. серпня 1920.

„Зогляду на те що Американські Злучені Держави. Британська Імперія. Фран

ція, Італія, Японія — головні союзні і заприязнені держави, Польща, Румунія, сербо-хорвато-словенська держава і чехословацька держава, бажають забезпечити суверенність Польщі, Румунії, сербо-хорвато-словенської держави і чехо-словацької держави над територіями, які кожній із них були признані, — підписані, обмінявшися своїми повновластями і признавши їх дійсними, умовили ось які постанови:

Арт. 1. Застерігаючи силу окремим приписам у трактатах, додаткових умовах і рішеннях, зроблених задля упорядкування оцих справ, високі контрактові сторони признають суверенність Польщі над територіями колишньої австро-угорської монархії, положеними на північ від ось якої лінії: Почавши з пункту . . . [тут означена чесько-польська межа між ріками Одрою і Попрадом] . . . . звідси, в загальному напрямі на схід-північ-схід і до пункту, на колишній границі між Галичиною і Угорщиною, положеного близько верха 487 на шляху з Чорштина у Стару Вес: — границя описана у рішенню з дати Париж, 28. липня 1920. року; звідси, у східнім напрямі, опісля у східно-південно-східнім, і **до пункту, положеного біля 2 кілометри на південь від верха 1335 (Галич), де вона зустрічає адміністративну межу ліського повіту на заході і турчанського на сході: — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. Це пункт спільний трьом границям: Польщі. Чехо-Словаччини і Сх. Галичини.**

Арт. 2. Застерігаючи правосильність окремим приписам . . . [як в арт. 1] . високі контрактові сторони признають су-

веренність чехо-словацької держави над просторами відмежованими границями передбаченими зараз же низше: .. [тут означені межі: з державами: 1. з Німеччиною. 2. з Австрією. 3. з Угорщиною, 4. з Румунією] .....
5. Із Східною Галичиною така лінія: Від пункту 1655 означеного вище, в напрямі західнім, північно-західнім і до зустрічі з адміністративною межею повітів ліського і турчанського, приблизно два кілометри на південь від пункту 1335 (Галич): — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. 6. Із Польщею межа описана в арт. 1 цього трактату і в арт. 83 мирового трактату заключеного з Німеччиною 28. червня 1919. р.

Арт. 3. Застерігаючи ... [як. в арт. 1] ... суверенність Румунії над просторами відмежованими ось якими границями: ... [тут означені межі з державами: 1. з Чехословаччиною. 2. Угорщиною. 3. Югославією. 4. Болгарією. 5. Україною, не називаючи останньої]. .....
Із Східною Галичиною ось така лінія: Від пункту спільного колишнім межам Бесарабії і Буковини на головному руслі Дністра і до пункту положеного біля 2 кілометри понизше Заліщик: — головне русло Дністра у гору: звідси в напрямі південно-західнім і до місця стрічі адміністративної галицько-буковинської границі з повітовою городенсько-снятинською межею, біля 11 кілометрів на південний схід від Городенки: — лінія, яка має бути означена на місці переходячи верхи: 317, 312 і 239; звідси у південно-західний бік і до пункту стрічі з колишньою угорсько-галицькою границею: — давня адміністративна межа

між Галичиною і Буковиною: звідси у північно-західному напрямі і до пункту 1655 у Карпатах, спільного сточища трьох рік: Тиси, Вашови і Черемоша; — раніша границя між Угорщиною й Галичиною. Пункт 1655 спільний трьом межам: Румунії, Галичини і Чехословаччини.“

II.

З поданих у горі виписок бачимо, що ця севрська умова робить наперед ріжницю між Польщею й останніми трьома державами: коли ці мають визнані суверенности у повних межах з усіх боків, то при Польщі мова тілько про суверенність над одною частиною колишньої австро-угорської території, положеною на північ від означеної лінії, себ-то над частинами б. австрійського Шлеська, б. угорської Орави, б. угорського Спишу, над цілою колишньою Західною Галичиною і частиною колишньої Східної Галичини по верх Галич (1335) у Карпатах. Про всі инші польські землі і їх межі тут нема мови; навіть не поновлена тут раніше визнана західна межа з Німеччиною, означена й визнана (окрім просторів, де мало бути народне голосування) ще рік тому назад у версайськім мирі. В таких обставинах, очевидно, не подана тут і межа між Поль-

щею і Східною Галичиною, тілько один-однісенький її крайній пункт у горах.*)

Яка причина цьому, що севрський акт означає тілько маленьку частину державної межі Польщі? В дійсности держави антанти хотіли цим разом означити всю територію, над якою Польща малаб право суверенности, одначе не в межах польських націоналістичних амбіцій. Маючи силою версайського трактату право визначити Польщі всі її межі, вони бажали, щоб Польща не переступала на сході тої лінії, яка — на території б. російської імперії — була їй визначена (провізорично) Найвищою Радою 8. грудня 1919., а на просторі б. Австрії звісним проєктом статута для Сх. Галичини з 20. падолиста 1919. та яка була піднята наново Найвищою Радою на конференції у Спа 10. липня 1920. і з того часу пішла в курс під назвою „Керзонової лінії".

До того часу Польща не хотіла задо-

*) При цьому слід зазначити, що „Східна Галичина" севрського акту не покривається з землею тієїж самої назви в австрійських часах, коли крайній пункт між Західною і Східною Галичиною лежав 70 кілометрів далі на заході, коло дуклянського переходу. Ця нова Сх. Галичина одначе, до того часу, не була означена жадним міжнароднім правним актом, тілько взята з проєкту статута для галицьких Українців із 1919 р.

вольнитися цею межею, яка признавала їй не тільки всю польську етноґрафічну територію, але й поважні простори, залюднені Литовцями, Білорусами й Українцями (Холмщина і галицьке Посяння з Лемківщиною), і задумала сама здобути собі східну границю у війні з Росією. Та звісний похід на Київ перемінився скоро в катастрофу большевицького наїзду і поставив всю польську державність над берегом пропасти. Тоді польський уряд благав антанту спасти її в цій скрутній годині: його делеґація у Спа підписала звісну заяву з 10. липня 1920, в якій приймається принципіяльно „Керзонова лінія", в заміну за інтервенцію і поміч проти большевиків.

Відповідний проєкт трактату, спільного з Чехією, Югославією й Румунією, був виготовлений ще в осени 1919. р., та через опозицію Польщі, вчасти й Румунії, і через завішення галицької справи, він спочивав без підписів. Тепер же держави антанти, боячися дальших політичних авантюр польського уряду на сході, хотіли закріпити польські границі тим приготованим раніше міжнароднім актом. Про долю Галичини мала вирішити загальна европейська конференція, при участи українських заступників.

Цей момент — то одночасно вершок дипломатичних успіхів української Га-

личини. Говоримо виразно „дипломатичних“ успіхів, бо політично справа Західної України була вже страчена рік тому назад, скоро після погрому галицької армії і в тісній залежности від цього. Не входячи в питання, чи цей дипломатичний успіх можна було галицьким керманичам закріпити або й поширити, пригадуємо, що ситуація обернулася дуже скоро проти них. Большевики відкинули посередництво антанти і проєкт лондонської конференції, обіцяючи Польщі далеко більше, ніж давала їм „Керзонова лінія“; натомість Поляки, при французькій підмозі, погромили червону армію на Вислі і знов почали марити про далеко посунені східні „креси“.

В так перемінених обставинах польський уряд заявив, що не може приняти східної межі по спаському припису і що раніша згода була умовна і втратила обовязкову силу. Наслідком цього артикул про польські границі зредаґовано так, як наші читачі вже знають, одначе Польща відмовилася підписати й його, дарма що він передбачує можливість змін у користь Польщі і що зовсім не передрішає політичного статута „Східної Галичини“, стверджуючи лише той правний стан, який був з 25. червня 1919. і на який Польща дала було свою згоду. З огляду на цю опозицію Польщі, севрський акт

про границі не зладжений в одному спільному примірнику, а окремо для Чехії, для Румунії і для Югославії, яких заступники підписали трактат; при означенні чеської і румунської меж знайшла своє місце і „Східна Галичина“. Натомість українська Буковина, окрім маленького відтинка, призначена тут дефінітивно Румунії (в дійсности це сталося було ще в м. березні 1920. р.).

Пізніші події, рижський мир, який дуже щедро обдарував Польщу українськими землями, між ними й Галичиною, до якої большевики не мали жадного права, та низка нових політичних успіхів Польщі могла тільки зміцнити неприхильне становище цеї останньої до севрського трактату. Та з огляду на інтерес инших держав годі було ждати, поки Польща надумається инакше, й акт переслано, кажуть, без польських підписів у Женеву для зареєстрування Союзом Народів. Польща заповідає заходи в напрямі уневажнення цього акту. Колиб усі Японці і Китайці у Раді Союза Народів руководилися тільки правними мотивами, то польський протест, принаймні в сучасних умовах, зоставсяб без успіху; та коли політичні огляди візьмуть гору, то хто знає. . .

Із другого боку годі замикати очи на куріозну ситуацію, яка витворилась би

після можливого зареєстрування трактату проти волі Польщі. Що для цеї останньої акт і після цього не мав би жадної обовязкової правної сили, це само собою розуміється; вонаж його не підписала і не ратифікувала; що більше, вона доси не ратифікувала підписаного ще 1919. р. мирового трактату з Австрією (у Сенжермен), який є передумовою правосильности севрського акту. В таких обставинах галицька справа пересунулася назад із міжнародно-правного поля на чисто політичне і практична розвязка її залежить уже не тілько від антати, а й від сусідніх інтересованих держав, Чехословаччини і Румунії: будуть вони держатися букви севрського трактату, чи підуть слідом сов. Росії у Ризі?

Дуже можливо, що цей конфлікт прискорить перегляд дотеперішніх постанов антанти у галицькій справі й остаточне вирішення долі галицьких Українців.

1 II. 1922

Куліш і українська національна ідея.

1. Непопулярність Куліша.

Україна — то обіцяна земля для людей, які шукають народньої слави; для письменників, артистів, політиків й отаманів. Так було здавна, так зосталось і досі. Одні здобувають популярність переймаючи певні кличі вкорінені серед народніх мас; инші — стаючи на службу певним модним ідеям, продуманим для щастя тих же мас. У висліді — кожний десятий український інтеліґент тішиться, як за життя так і по смерти, звичайно більше за життя, добре заслуженою всенародньою славою. Та це правило не зосталось без виїмка. Серед безлічи прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія XIX. в., є одна постать самітна, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і византійської чолобитности, ні за життя ні по смерти; дарма що ся постать висока і далеко перевисшає пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше по-

пулярна, найменше оцінена і — мабуть — найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Неначе другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерти.

Причина цісї непопулярности складна, очевидно. В її основі лежить мабуть особиста вдача автора́ „Чорної Ради“ — горда, аристократична, яка при всій любови до людини неприхильна юрбі і її норовам. Винний цьому, здається, його пристрастний й амбітний темперамент, який легко зражував людей і сам зражував себе до них. Далі й суперничення з поодинокими сучасниками, не вільне від людського почування заздрости (Єгова також заздрий!), доводило до конфліктів із особами, ґрупами, течіями й пануючими поглядами. Коли до всього додати, що в Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себ-то сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові*);

---

*) Прекрасний і високоморальний зразок того, як дивився Куліш на обовязки письменника, читаємо у „Пересторозі“ до його „Исторіи возсоединенія Руси“: „Нехай ніхто не думає, що ціль цього слова захистити книжку від суворости специялістів. Не тілько сувора, а й ворожа критика корисна історикові.

взагалі відвага бути непопулярним — а матимемо психолоґічний підклад тої моральної самоти, в якій він провів мало не весь свій вік і яка перейшла згодом й у фізичну відчуженість від людей. Та не про відносини Куліша до поодиноких людей хочемо тут говорити, а до всього українського колєктиву або ще краще: до української національної ідеї.

2. Конфлікт.

Критики Куліша (я сам належав колись до них) закидають йому, що він у своїх творах, поетичних і наукових, пішов у розріз із головними принципами національних змагань українського народу, в минулому і сучасному, та цим некорисно зрівноважив ті цінности, якими він збогатив національну культуру. Кулішеві „гріхи“ можна зібрати коротко ось як: а) русофіль-

---

Шкодити історикові можуть самі тільки непоміркованi похвали з боку людей, які розвиті менше від самого автора та які, у простоті свойого незнання, захоплюються цим, що розмірно розвитий читач мовчки осуджує. Нема нічого небезнечнішого, для самополіпшування історика як попасти під смак більшости і втішатися однодушним подивом для праць, які оцінити по заслузі може тільки мало хто. З цього моменту, коли праведник увірить у свою святість, він перестає наближатися до ідеалу святости“.

ство чи радше прихильність до ідеї національно-політичного „объединенія“; б) полонофільство чи там признавання культурних заслуг Польщі; в) погляди, що в історії української козаччини й гайдамаччини виявилися здебільшого руїнницькі, антикультурні інстинкти Українців; г) докори українській інтеліґенції, головно письменникам й ученим, що вони ідеалізують ці соромні вчинки своїх предків і цим плекають далі руїнницькі нахили серед громадянства. Як би Куліш був допустився цих єресей тільки у своїх творах наукових (Исторія возсоединенія Руси й Исторія отпаденія Руси отъ Польщи) і публіцистичних (Крашанка, Мальована гайдамаччина, Украинскіе паны й ин.), то судії булиб мабуть лагідніші для нього; та він, на жаль, посіяв їх дуже густо у своїх поетичних творах і так сказати увіковічнив їх.

Ось із яким посланням звернувся він „до рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів“:

Народе без путя, без чести і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків диких,
Ти, що повстав єси з безумної одваги
Гірких пяниць, сіпак і розбишак великих
О варваре сліпий! Покинь триумфовати,
Потупся, зчервоній од сорому важкого;
Бо мають всі твої сусіди що назвати
Своїм, а ти своїм не назовеш нічого.

Наж дзеркало, воно всесвітнє, — визирайся.
І зрозумій, який ти Азіят мизерний,
Розбоєм по світах широких не пишайся,
Забудь свій манівець, козацький пролаз темний,
І на культурню путь Владимерську вертайся.

А скілько дісталося українським письменникам і вченим, які залюбки підшиваються під авторітет Шевченка!!

В імя його святе,
На сором України,
Ви брехні плетете
Про благодать Руїни.

На глум Тарасові,
Жалкують наші вчені,
Що не дорізали
Панів ножі свячені.

Що Ґонта й Залізняк,
Не стали там князями,
Де правив Мономах
З синами — витязями.

Із своїми критиками без ліку розправлявся поет не менш пластично, порівнявши їх із Татарами:

Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою під бунчуком науки.
Моє добро брехнею руйновали,
Мені вязали дуросвіцтвом руки,
І по живому в язики дзвонили,
Моє імя і славу хоронили.

Татаре! де ви ділись — позникали?
В яких улусах темних поховались?
Забуто все, що ви в нас витворяли.
Одні мої пісні про вас остались.
Скажіте: як вас люде величали?
Якими титлами ви в нас пишались?
Щоб знав про вас убогий антикварій,
Додаючи до мене коментарій.

Такими й їм подібними думками пронизана мало не вся літературна спадщина Куліша. Звичайно, трудно сказати, щоб поетичність і загалом літературна стійність його писань богато користала з цеї прикмети; навпаки, полємічна пристрасть убила не одну його поезію, хоч далеко не кожну (прим. Маруся Богуславка).

Тут не місце зупинятися над джерелом, початком і розвитком цього конфлікту між одним із головних піонірів нашого національного відродження XIX. в. і т. ск. типовими заступниками нашого громадянства, — конфлікту, який довів до повного осамітнення Куліша, одначе не зломив його духа і самоповаги (пор. його поезію: „Стою один“). Одно тілько сказати муситься. В супереч усім національним „провинам“, які приписувано йому, не спиняючися навіть перед закидом зради й ренеґатства, нема мабуть у нашій новішій історії постатті так суто української, так символічно української, в добрім розумінню цього слова, як саме П. О. Куліш.

Скажу більше, він належить до цих рідких проявів нашого національного життя, які не допускають повної зневіри щодо дальшої долі українського народу.

3. Регабілітація.

Як увесь майже свій вік, так і цілу четвертину століття по смерти стояв Куліш „сам один", нелюблений, незрозумілий, чужий, і якщо не підозріваний у чистоті своїх мотивів і змагань, то зображуваний як людина не зовсім нормальна. А сьогодні? Я не бачу, щоб сьогодні запанувала вже инша думка про нього, одначе не сумніваюся, що настав час провірити наново вкорінені погляди на нього. Близший аналіз усіх „провин" Куліша, зроблений із перспективи 25 літ, найпаче ж після досвідів останніх пяти літ, мусить привести — в цьому я глибоко переконаний — до ось якого потрійного висновку:

I. Якщо муситься говорити про Кулішеві „хиби" (з такими поняттями треба нам бути дуже осторожними!), що головна з них лежала б хіба у цій психолоґічній недостачі, що він, ставлячися критично, чи взагалі неприхильно, до національного сучасного і мунулого, не дав і не вмів дати жадної спроби позитивної ідеолоґії, і цим способом утруднив

або й унеможливив зрозуміння його думок та приєднання прихильників.

II. Щодо обєктивних закидів роблених Кулішеві, то при новому розгляді одна частина їх стратить усю стійність ізза цього, що вони типові прояви всього українського громадянства в даній фазі його національного розвитку і що майже ніхто з сучасників Куліша не вільний вповні від тих знамен часу. З окрема це належить до питання про українсько-московські взаємини в минулому і сучасному: виявиться, що українське русофільство не патолоґічна реакція проти своєрідного національного духа, тільки розвиткова фаза цього останнього, за яку нікому не слід докоряти.

III. Друга частина Кулішевих „гріхів“, — себ-то та, яка в української історії після княжих часів бачить перевагу неґативних, руйнницьких сил і змагань; яка довела поета до погляду про „політичну нікчемність України“ і до горячих протестів проти ідеалізування нашою інтеліґенцією історичних і насаджування сучасних анархістичних й антикультурних інстинктів серед доброго, здібного і трудящого народу — ця частина мусить бути переписана з пасивів Кулішевого балансу в активи.

14. II. 1922.

Зміст.

Накладом „Українського Слова“ вийшли досі:

1. Віктор Андрієвський. **До характеристики українських правих партій.** Берлін, 1921. Стор. 24.
2. **В 60-і роковини смерти Тараса Шевченка.** Збірка. Берлін, 1921. Стор. 32.
3. Бандурист. **Жах.** Збірка оповідань. Берлін, 1921. Стор. 32.
4. Богдан Лепкий. **Незабутні.** Літературні нариси. Берлін, 1922. Стор. 84.
5. **Памяти Івана Франка.** Зібрав З. Кузеля. Берлін, 1921. Стор. 32.
6. Віктор Андрієвський. **З минулого.** Рік 1917 на Полтавщині. 2 частини. Берлін, 1921. Стор. 158+212.
7. **Українська літературна мова й правопис.** Українська Академія Наук. Найголовніщі правила українського правопису і Е. Чикаленко. Про українську літературну мову. Берлін, 1922. Стор. 52.
8. Іван Котляревський. **Твори.** Том I. **Енеїда.** З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+208.
9. Іван Котляревський. **Твори.** Том II. **Наталка Полтавка, Москаль Чарівник і Ода до князя Куракіпа.** З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. 112.

10—12. Дмитро Дорошенко. **Славянський світ в його минулому й сучасному.** Берлін, 1922. 48 арк. друку.

13. Володимир Леонтович. **Спомини утікача.** Берлін, 1922. Стор. 154. Спомини бувшого міністра земельних справ Української Держави з часів його перебування на Україні 1918-1921. р.
14. Іван Герасимович. **Життя й відносини на Радянській Україні.** Берлін, 1922. Стор. 104.

15. Д-р Степан Томашівський. **Під колесами історії.** Нариси й статті. Берлін, 1922. Стор. 104.
16—17. Олекса Стороженко. **Твори. Марко Проклятий і инші оповідання.** Берлін, 1922.
18. **Слово о полку Ігоревім.** Староукраїнська поема з XII. ст. в оригіналі і перекладах, із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922.
19. Тарас Шевченко. **Кобзар.** З передмовою Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+312 великої вісімки в два стовбці. Розкішне ілюстроване видання з кольоровою обгорткою.
20. Тарас Шевченко. **Гайдамаки.** Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. Стор. 100+VIII обр.
21—22. Тарас Шевченко. **Повісти (Артист, Музика й и.),** в перекладі на українську мову, під редакцією Б. Лепкого. Берлін, 1922.
23. Тарас Шевченко. **Думки.** Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
24. **Достойно єсть.** Збірка статтей, присвячених памяти Т. Шевченка. Берлін, 1922. Стор. 24, 16°.
25. **Осип Федькович.** Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
26. **Дещо про гроші.** Стор. 24, 16°.
27. **Рідне Слово.** Збірка новель і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. Стор. 290, 8°. З гарно зробленою обгорткою.
28. Пант. Куліш. **Твори.** Т. I. **Чорна Рада.** Берлін, 1922. Стор. 240.
29. Пант. Куліш. **Твори.** Т. II. **Поезії.** Берлін, 1922.
30. Володимир Леонтович. **Хроніка родини Гречок.** Роман в 6 частинах. Берлін, 1922.

„Ukrainske Slowo", Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 11.